

Türkiye'de Sendikalar ve Sanat: Açmazlar ve Olanaklar*

Ahmet MAKAL**

ORCID: 0000-0002-3229-1709

Özge KAHRAMAN ERSÖZ***

ORCID: 0000-0002-6733-3139

Orhan Ürünçan YÜCEL****

ORCID: 0000-0002-1795-0673

DOI: 10.54752/ct.1364588

Öz: Sanat bir yönüyle toplumsal yaşamı ve sorunlarını yansıtıcı bir karakter taşıırken, diğer yönüyle de toplumsal farkındalık yaratma işlevine sahiptir. Sosyal politika açısından da sanat, geçmişten günümüze yaşanan sorunları sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından ve sanatsal kurgusundan geçmiş biçimiyle bugüne ve geleceğe yansıtıyor. Diğer taraftan ise taşıdığı estetik değerlerle ve insan varlığının aklı ve duygusal yönlerine hitap etme potansiyeliyle, bu alana yönelik bir bilinç ve farkındalık yaratıyor, kamuoyunu ve kitleleri bu doğrultuda etkiliyor. Bu yönüyle sanatın toplumu, kamuoyunu ve karar alıcıları etkileyerek, sosyal mücadelelere ve bizzat işçi sınıfı mücadelesine güç katması da söz konusu. Sanatsal faaliyetler, işçiler açısından da onları çalışma hayatına ve sendikal

* Türk Sosyal Bilimler Derneği'nce düzenlenen 17. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde 1 Şubat 2023 günü sunulan tebliğin genişletilmiş biçimidir. Özgün bilgi ve deneyimleriyle çalışmanın saha araştırması bölümünün gerçekleştirilmesini mümkün kılan 31 katılımcıya ve bu bölümü okuyarak değerlendirmeleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. İlkyay Savcı, Prof. Dr. Aziz Çelik ve Prof. Dr. Metin Özügurlu'ya içten teşekkürlerimizi sunuyoruz. Çalışmada savunulan görüşler ile hata ve eksikliklerden doğallıkla biz sorumluyuz.

MAKAL, A., KAHRAMAN ERSÖZ, Ö., YÜCEL, O. Ü. (2023) "Türkiye'de Sendikalar ve Sanat: Açmazlar ve Olanaklar", Çalışma ve Toplum, C.4, S.79. s. 3015-3048

Makale Geliş Tarihi: 03.12.2022 - Makale Kabul Tarihi: 09.01.2023

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, mkahmet@yahoo.com

*** Arş. Gör., Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, kahramanozgee@gmail.com

**** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, orhanuruncanyucel@gmail.com

konulara ilişkin bilgilendirme, sınıf bilinçlerini geliştirme ve örgütlerine bağlama gibi amaçlar yanında, onların yaşamlarını zenginleştirme ve insani-kültürel gelişmelerine katkıda bulunma potansiyelini taşıyor. Toplumsal düzeyde sanatın paylaşımı, işçilerin ulusal gelirden olduğu kadar, ulusal kültürden de pay almalarını mümkün kılacak, onların yaşam kalitelerini yükseltecektir. İnsan hakları bağlamında da, herkes gibi, işçilerin de sanattan yararlanma hakları bulunuyor. Bu açılardan bakıldığında, emek örgütü olarak sendikaların sanatsal etkinlikleri ayrı bir anlam ve önem kazanıyor. Sendikalar, dünya ölçeğinde, sendikacılık hareketinin başlangıcından bu yana ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişen boyutlarda, sanata ilgi duymuş ve bu alanda da etkinliklerde bulunmuştur. Çalışmamız, Türkiye'de de birçok işçi sendikasının sanat bağlantılı değişik etkinlikleri olduğunu ortaya koyuyor. Ancak, bu etkinliklerin hem yetersiz olduğu ve daha çok edilgen biçimlerde gerçekleştiği hem de bu etkinlikleri gerçekleştiren sendikaların sayıca çok az olduğu görülüyor. Sendika yöneticileri ve uzmanlarıyla yapılan derinlemesine görüşmelere dayanan saha araştırmamızla, Türkiye'de bu alandaki temel sorunları ve açmazları saptamak ve bunların aşılabilmesi için yararlı olabilecek öneriler ortaya koymayı amaçlıyoruz. Sendikaların sanatsal etkinliklerinin nicel olarak artırılıp, edilgen biçimlerden etken ve üyelerin daha çok katılımını sağlayacak biçimlere dönüştürülmesi, bunun için sendika yöneticilerinin farkındalıklarını artırmak ve sendika uzmanlarına düşen sorumluluk ve görevler, sendikalarda bu etkinliklerle ilgili özel birimlerin oluşturulması ve buralarda uzman kişilerin istihdam edilmesi yoluyla kişisellikten kurumsallaşmaya geçiş; saha çalışmamızda irdelediğimiz ve sorunların aşılması için önerilerde bulunduğumuz temel konular arasındadır. Çalışmamızda, sendikaların izlenen ekonomik politikalar ve içinde buldukları hukukî/fiilî sınırlamalar çerçevesinde güç kaybettikleri, maddi olarak zayıfladıkları bir dönemde bunları gerçekleştirmenin zorlukları ile sendikaları kuşatan toplumsal koşulların sanatsal etkinliklerin özgür biçimde yapılması üzerindeki sınırlandırıcı etkileri üzerinde de ağırlıklı olarak durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal yaşam ve sanat, emek ve sanat, işçiler ve sanat, sendikalar ve sanat.

Trade Unions and the Arts in Turkey: Dilemmas and Possibilities

Abstract: While art has the character of reflecting social life and its problems in one aspect, it also has the function of creating social awareness in another aspect. From a social policy perspective, art reflects past and present issues through the intellectual-emotional prism and artistic narrative of the artist, projecting them onto the

present and future. On the other hand, with its aesthetic values and its potential to appeal to the rational and emotional aspects of human existence, it creates consciousness and awareness in this field, influencing public opinion and masses in this direction. In this respect, art influences society, public opinion and decision-makers, thereby strengthening social struggles and the working class struggle itself. For workers, artistic activities have the potential to enrich their lives and contribute to their human and cultural development, in addition to informing them about working life and trade union issues, raising their class consciousness and binding them to their organizations. The sharing of art at the societal level will make it possible for workers to share in national culture as well as national income, and will improve their quality of life. In the context of human rights; workers, like everyone else, have the right to enjoy the arts. From this point of view, the artistic activities of trade unions as labour organizations gain a separate meaning and importance. Since the beginning of the trade union movement, trade unions around the world have shown interest in art and engaged in activities in this field, varying in scale from country to country and period to period. Our study reveals that many trade unions in Turkey also have various art-related activities. However, it is observed that these activities are both inadequate and largely take passive forms, and the number of unions engaging in these activities is very limited. Through our field research, based on in-depth interviews with trade union leaders and experts, we aim to identify the main problems and dilemmas in this field in Turkey and to put forward useful suggestions for overcoming them. Quantitatively increasing the artistic activities of trade unions and transforming them from passive forms to active forms that will ensure more participation of members, raising the awareness of trade union leaders and the responsibilities and duties of trade union experts for this, transition from individualism to institutionalization through the creation of special units related to these activities in trade unions and the employment of experts in these units are among the main issues we examine in our fieldwork and make suggestions for overcoming the problems. In our study, the emphasis is also placed on the difficulties of realizing these at a time when trade unions are losing power and weakening financially within the framework of economic policies pursued and the legal/actual limitations they are under, as well as the restrictive effects of the social conditions surrounding trade unions on the free exercise of artistic activities.

Keywords: Social life and the arts, labour and the arts, workers and the arts, trade unions and the arts.

Giriş

Toplumsal Yaşam ve Sanat

Toplumsal yaşam açısından bakıldığında, sanatın en genel çizgileriyle ikili bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Sanat bir yönüyle toplumsal yaşamı ve sorunlarını yansıtıcı bir karakter taşıırken, diğer yönüyle de bir toplumsal farkındalık yaratma işlevine sahiptir. Sanatın edebiyattan müziğe, sinemadan resme değişik dalları itibariyle çalışma yaşamı ve emek konularında da aynı çift yönlü işlevi bulunuyor: Yansıtıcılık ve farkındalık yaratma. Başlangıçtan bu yana, işçi sınıfının doğuşundan gelişmesine, mücadelesine, örgütlenme ve toplu sözleşme ile grev haklarının kazanılmasına ilişkin gelişmeler ve sonrasında bu süreçte yaşanan çok boyutlu sorunlar, akademik incelemeler yanında, sanat eserlerinde de yansımaları bulurken; sanat bir taraftan sosyal politika alanında geçmişte yaşananlar ile sorunları sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından ve sanatsal kurgusundan geçmiş biçimiyle günümüze ve geleceğe yansıtıyor, diğer taraftan ise taşıdığı estetik değerlerle ve insan varlığının aklı ve duygusal yönlerine hitap etme potansiyeliyle, bu alana yönelik bir bilinç ve farkındalık yaratıyor, kamuoyunu ve kitleleri bu doğrultuda etkiliyor.¹

Sanat ve Sendikalar

Bütün bu yönleri itibariyle değerlendirildiğinde; sanatın toplumu, kamuoyunu ve karar alıcıları etkileyerek, sosyal mücadelelere ve bizatihi işçi sınıfı mücadelesine güç katması da söz konusudur. Sendika üyeleri açısından bakıldığında sanatsal faaliyetler, işçileri çalışma hayatına ve sendikal konulara ilişkin bilgilendirme, sınıf bilinçlerini geliştirme ve onları örgütlerine bağlama gibi amaçlar güdebilir. Diğer taraftan sanat, bu sendikal amaçlar dışında, üyelerin yaşamlarını zenginleştirme ve onların kültürel ve insanî açıdan gelişmelerine de katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. İşçi sınıfına mensup bir aileden gelen ve bu yaşam deneyimini kendi eserlerine de yansıtan ünlü İngiliz oyun yazarı Arnold Wesker'in konuya ilişkin makalesindeki ifadeleriyle, "Sendikacılık hareketi, sadece sanata para harcamakla yetinmemeli, bunu yaparak, onu üyelerinin yaşamının doğal bir parçası haline de getirmelidir. Ulusun ekonomik servetini paylaşmayı büyük ölçüde gerçekleştiren sendikalar, niçin aynı şeyi kültürel zenginlikler için de yapmasınlar?"² Böylece sanatın paylaşımı yoluyla, işçilerin ulusal gelirden olduğu kadar, ulusal kültürden de pay almaları mümkün olacak, yaşam kaliteleri artacaktır. Sınıf eşitsizliklerinin, sadece maddi boyutlarda değil, kültürel boyutlarda da geçerli olduğu ve bu eşitsizliklerin sadece işçileri değil, toplumu da kültürel olarak zayıflattığı göz ardı edilmemelidir.

¹ Makal, 2020: 12-13. Çalışmada, insan hakları ile sanat arasındaki ilişki kapsamlı biçimde değerlendirilmektedir.

² Wesker, 1960.

Ulusal kültürden pay alma olayını sadece makro ölçekteki boyutları itibarıyla ve genel düzeyde sendikalar ya da işçiler düzleminde değerlendirmek ise yeterli değildir. Daha sağlıklı değerlendirmeler için, sorunları mikro düzeyde ve “işçi ailesi” düzleminde de irdelemek gereklidir. Kültürel-sanatsal etkinliklerden yararlanması gereken özneyi işçi ailesi olarak tanımladığımız zaman, sorunu işçiler yanında işçi çocukları açısından da değerlendirmek mümkün hâle gelecektir. İşçilerin ve işçi ailesinin kültürel olanaklardan yoksun kalması, ailenin gençlerini, dolayısıyla gelecek kuşaklarını da bu olanaklardan yoksun bırakacak, onların insan olarak gelişmelerini sınırlandıracak bir kısır döngünün oluşumuna ve süreklilik kazanmasına meydan vermiş olacaktır. Bu koşullarda, şimdiki kuşaklar yanında gelecek kuşakların da kültürel-sanatsal olanaklarından mahrum kalmalarıyla, toplumdaki sınıfsal ayrımlar pekişerek geleceğe de taşınacak ve süreklilik kazanacaktır. Şüphesizdir ki, bu durumu değiştirmek için çalışmak, başta devlet, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere, çeşitli kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak, işçi çocukları için en önemlisi eğitim olmak üzere değişik programlar gerçekleştirilmesini sağlamaya çalışmak, sendikaların görev ve sorumlulukları arasında olmalıdır.

Konuya başka bir açıdan bakıldığında da, son dönemlerde yaşanan koşulların, emekçi sınıflar üzerinde sadece sanatsal olanaklardan yararlanma açısından değil, sanatsal üretime katılma açısından da ciddi gerilemeler yarattığı görülmektedir. Emekçi sınıfların sanattan uzaklaşması, sanatla uğraşan emekçi kökenli sanatçıların giderek azalması sonucunu doğurmaktadır. İngiltere’de yapılan yakın tarihli bir araştırma, emekçi sınıflar kökenli aktör, müzisyen ve yazarların, 1970’lerden bu yana yarı yarıya azaldığını ortaya koymaktadır.³ Sonuç olarak, hem sanattan faydalanma, hem de sanata katkıda bulunma konuları, işçilerin ve işçi örgütlerinin gündeminde önemli bir yer işgal etmeli, bu konuda olumlu gelişmeler sağlamak için mücadele edilmelidir.

Diğer taraftan konu, insan hakları bağlamında da değerlendirilmelidir. İnsan hakları alanı son dönemlerde değişik bilim dallarıyla olduğu kadar, sanatla bağlantıları çerçevesinde de ele alınmaktadır.⁴ Bu çerçevede, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin sanattan yararlanmayı herkes için bir hak olarak tanımladığını belirtmeliyiz. Buna göre, “Herkes, topluluğun kültürel faaliyetine serbestçe katılmak, güzel sanatları tatmak, ilim sahasındaki ilerleyişe iştirak etmek ve bundan faydalanmak hakkını haizdir”.⁵ Türkiye’de ise hem 1961, hem de 1982 Anayasalarında “Bilim ve sanat hürriyeti” başlıklı bölümlerde, aynı kelimelerle, “Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir” ifadesi yer almaktadır.⁶ Şüphe yoktur ki, hem Evrensel Bildirge’de hem de Anayasa’da yer alan “herkes” ifadesi diğer insanlar ve yurttaşlar kadar, işçileri de kapsamaktadır ve onların da sanattan yararlanma hakları bulunmaktadır.

³ The Guardian, 10 Aralık 2022.

⁴ Makal, 2016: 39.

⁵ Madde 27.

⁶ 1961 Anayasası, Madde 21; 1982 Anayasası, Madde 27.

Sendika-sanat ilişkileri konusunu, Türkiye’de değişik tarihlerde yürürlüğe giren ve meslekî kuruluşların faaliyetlerini düzenleyen sendika yasalarındaki hükümler itibarıyla da değerlendirmek icap eder. Gerek 1963 tarihli 274 sayılı Sendikalar Kanunu’nda, gerekse 1982 tarihli 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nda, sendikaların faaliyet alanları sayılırken sanata ilişkin herhangi bir özel belirleme yapılmamıştır. Ancak 274 ve 2821 sayılı yasalarda aynı kelimelerle yer alan “[...] işçilerin boş zamanlarını iyi ve nezih şekilde geçirmeleri için imkânlar sağlamak”⁷ hükmünün sanatsal faaliyetleri de içine alacak şekilde yorumlanması mümkündür. 274 sayılı yasa, gene aynı maddede sendikal faaliyetler arasında “[...] eğitim vesair sosyal ve kültürel maksatlar için tesis veya dernek şeklinde [...] yardımlaşma sandıkları kurmak, [...] genel kültürlerini genişletecek kurs ve konferanslar tertiplemek” ifadelerine yer vermekle, 2821 sayılı yasaya göre daha geniş bir düzenleme yapmaktadır.⁸ Buna karşılık, halen yürürlükte olan 6356 sayılı ve 2012 tarihli Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nda, daha önceki iki yasada yer alan bu ifadelerin dahi yer almadığı görülmektedir.

Şüphesiz ki, Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nda sendikaların sanatsal faaliyetleri konusunda özel hükümlere yer verilmemiş olması, sendikaların bu alanlarda faaliyet gösteremeyecekleri anlamına gelmez. Ancak, sendikaların sanatsal faaliyetleri şu ya da bu ölçüde harcama yapmalarını zorunlu kılmaktadır. Sendikalar, kanunun 28. maddesi uyarınca “[...] gelirlerini bu Kanunda ve tüzüklerinde gösterilen faaliyetleri dışında kullanamaz veya bağışlayamaz”. Sendikaların faaliyetleri konusunda ise aynı yasa 26. maddesinde “Kuruluşlar, tüzüklerinde yer alan konularda serbestçe faaliyette bulunur” hükmüyle sendika tüzüklerine yollama yapmıştır. Dolayısıyla sendikalar tüzüklerinde açıkça düzenlemedikleri sanatsal faaliyetleri ancak temsil giderleri başlığı altında genel kurulda onaylanan bütçe çerçevesinde yapabileceklerdir. Tüzüklerinde sanatsal faaliyetleri tanımlayıp bütçelerinde ödenek ayırmadıkları sürece de, sanatsal faaliyetler ancak temsil giderleri içerisinde finanse edilen ikincil faaliyetler olarak kalmak zorundadır.

Bu hukuksal çerçevede, sendikaların tüzüklerindeki düzenlemeler aslî bir önem kazanmaktadır. Türkiye’de sanatsal faaliyetleri olan bazı sendikaların tüzüklerini incelediğimizde, bu faaliyetlere ilişkin herhangi bir düzenleme göremedik. Bu durum, sendikaların sanatsal faaliyetleri açısından şüphesiz engel değildir ama ileride sendika tüzüklerine bu doğrultuda hükümlerin konulması, bu faaliyetlerin daha rahat ve geniş şekilde yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Bütün bu değerlendirmelerimiz çerçevesinde, gerek sendikal gerekse insanî boyutlarıyla sanat konusu, emek örgütleri açısından ihmal edilmemesi gereken bir

⁷ 274 sayılı yasa, Madde 14/i; 2821 sayılı yasa, Madde 33/3.

⁸ 2821 sayılı yasada da “kurs ve konferanslar düzenlemek” ifadesi yer almakla birlikte, bu 274 sayılı yasadaki daha dar olarak, “millî tasarruf ve yatırımın gelişmesi ve reel verimliliğin artması” amacına bağlanmaktadır (Madde 32/3).

öneme sahiptir. Dünya ölçeğinde, sendikacılık hareketinin başlangıcından bu yana ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişen boyutlarda, sendikacılık hareketi sanata ilgi duymuş ve faaliyetleri arasında sanatsal etkinliklere de yer vermiştir. Ancak bunun yeterli olmadığı, konunun sendikacılık hareketinin görece gelişmiş olduğu sanayileşmiş ülkelerde de sorunlu olduğu ifade edilmelidir. Özellikle kültüre ve sanata daha az önem verilmeye başlandığı, bu alana yönelik kamu fonlarının ve desteklerinin ciddi ölçüde azaldığı son 15-20 yıllık dönemde bu sorun daha da büyümüştür. Buna karşılık, bu ülkelerde işçilerin eğitim ve gelir düzeylerinin az gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olması, her ne kadar bu potansiyelin fiiliyata dönüşmesi çok mümkün olamıyorsa da, işçilerin bireysel düzeyde sanata ulaşabilme olanaklarını artırmaktadır. Diğer taraftan, hem gelir hem de eğitim düzeylerinin düşük olduğu ülkelerde işçiler açısından kültürel faaliyetlere ve sanata ulaşım çok daha güçtür ve bu da sendikaların konuya ilişkin sorumluluklarını artırmaktadır. Bu ülkelerde sendikalar etkinlikleriyle, bireysel düzeyde sanata ulaşması zor olan işçilerin erişimini kolaylaştırabilirler.

Kuşkusuz sendika-sanat ilişkilerini daha geniş ve sağlıklı olarak değerlendirebilmenin önkoşulu bu alanda yeterli bilgi sahibi olmak, bunun önkoşulu da alana ilişkin sağlıklı araştırmaların yapılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de bugüne kadar bu konuya yeterince önem verilmemiş ve sendika-sanat ilişkilerini irdeleyen çalışmaların yapılmamış olması büyük bir eksikliktir. "Türkiye'de Sendikalar ve Sanat: Açmazlar ve Olanaklar" başlıklı çalışmamız, konuya dikkat çekmeyi ve bu eksikliği bir ölçüde de olsa gidermeyi amaçlıyor. Çalışmamızda başlangıç olarak, Türkiye'de işçi sendikalarının bugüne kadar etkin ya da edilgen biçimlerde sanatla değişik düzeylerde kurdukları ilişkileri saptamaya yöneliyoruz. Ülkemizde bu konuda yazılı kaynaklardan elde edilebilecek bilgiler yok denecek kadar azdır. Çalışmamızın esas bilgi kaynağını, bir saha araştırması çerçevesinde sendika yöneticileri ve esas olarak sendikalarda çalışan uzmanlarla yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz bilgiler oluşturmaktadır. Özellikle sendika uzmanlarıyla yaptığımız görüşmelerin onlardan bilgi ve görüş alma yanında, katılımcılar ve araştırmacılar açısından konunun öneminin daha da fazla anlaşılmasına katkıda bulunan bir süreç olduğu düşüncesindeyiz. Çalışmamızda bu saptamalarımız ışığında, ulaştığımız bilgileri değerlendirerek, bu alandaki temel sorunları ve açmazları saptamak ve bunun sonucunda da sendikaların sanatla daha yakın bir ilişki kurmalarına katkıda bulunabilecek yolları tartışmaya açma ve yararlı olabilecek öneriler geliştirme amacındayız. Alanında büyük ölçüde bir ilk olan çalışmamızın, bu önemli konuda bundan sonra başka çalışmalar yapılmasını teşvik ederek, onlara önyak olmasını diliyoruz. Elbette en büyük dileğimiz ise çalışmamızın, işçi örgütleri olarak sendikaları etkileyerek, onların sanatsal faaliyetlerini artırmalarına ve bu faaliyetlerden daha çok işçinin yararlanmasına katkıda bulunmasıdır.

Sendikalar ve Sanat: Dünya Deneyimi

Batı ülkelerinde Endüstri Devrimi sonrası gelişen işçi sınıfının yaşadığı sorun ve yoksunluklar, başta edebî eserler olmak üzere, sanatta da yansımaları bulurken; tarihsel gelişim süreci içerisinde işçiler kendilerini, acılar yanında mücadeleyi de yansıtan ritüelleriyle, deyişleriyle, marşlarıyla ve şarkılarıyla da ifade ve var etmişlerdi. İşçi sınıfının ve onun örgütü olarak sendikaların sanatla ilişkisi de o tarihlerden günümüze, ülkeden ülkeye, dönemden döneme değişiklikler göstererek devam etmiştir. Genel bir değerlendirmeye, bu ilişki değişik düzeylerde gerçekleşse de, hemen hiçbir ülkede yoğunluk kazanmadığı ve Türkiye örneğinde de ortaya koyacağımız gibi, ilişkinin daha çok edilgen biçimlerde gerçekleştiği söylenebilir.

Sendikaların sanatla ilişkisine en genel hatlarıyla baktığımızda, müziğin evrensel düzeyde en popüler etkinlik biçimi olduğunu görüyoruz. Müzik dışında sendikaların film, tiyatro, belgesel, dans gösterisi, heykel, botanik ve resim sergisi, duvar sanatı, mimari gezisi düzenlediği örnekler bulunuyor. Bu etkinlikler tekil düzeyde olduğu gibi, festivaller içerisinde daha geniş ölçekli olarak da düzenlenebiliyor. Türkiye'dekine benzer şekilde, diğer ülke örneklerinde de, bu etkinliklerde işçiler daha çok edilgen ve izleyici konumdadırlar. İşçilerin dayanışma, destek, boş zamanları değerlendirme ve anma gibi çeşitli amaçlarla düzenlenen bu etkinliklerin çok azında sanatın üretimine katkı sağladığı görülüyor.⁹

Bu değerlendirmemizin büyük bir istisnası, A.B.D.'dir. Hem sosyal eşitsizliklerin Avrupa ülkelerinden daha yoğun olması ama belki bundan da daha önemlisi, ülkenin kendine özgü kültürel zenginliği ve çeşitliliği, işçi sınıfı ve örgütleriyle sanat arasında daha yoğun bir bağ kurulması üzerinde etkili olmuştur. Esas olarak müzik üzerinden gerçekleşen bu ilişki kendine özgü koşullarından dolayı tüm ülkeler için büyük ölçüde genelleştirilmeye uygun olmasa da, A.B.D. deneyimi sendika-sanat ilişkilerinin önemini göstermesi açısından üzerinde durulmaya ve dersler çıkarılmaya değer.¹⁰ Avrupa ülkelerine bakıldığında ise İngiltere ve İtalya'da 1960'lı yıllarda belirli tarihsel koşullarda ortaya çıkan ve kalıcı olma olanağını bulamayan iki önemli deneyim yaşandığı görülüyor. Bunlar, İngiltere'deki "Centre 42" ya da "Kırk İki Hareketi" olarak anılan deneyim ile İtalya'daki "fabrika konserleri" deneyimidir. A.B.D. deneyimi yanında, bu iki deneyimi de üzerinde durmaya değer buluyoruz.

Amerika Birleşik Devletleri: Müzik, Müzik, Müzik

A.B.D.'de çalışma yaşamına ilişkin sorunların müziğe yoğun biçimde yansımaları da, bu müziklerin işçi hareketi ve sendikal örgütlenme ile mücadele üzerindeki etkileri de önemlidir. Bir yönüyle, daha işçilerin ve işçi hareketlerinin ortaya çıktığı

⁹ Değişik ülkelerdeki duruma ilişkin çok sayıda kaynağımızı, çalışmamızın hacmini daha da genişletmemek kaygısıyla, burada gösteremiyoruz.

¹⁰ A.B.D. deneyimi konusu geniş biçimde Makal, 2018'de değerlendirilmektedir.

tarihlerden itibaren, yaşanan sorunların şarkılardaki yansımalarını görmek mümkündür ve 19. yüzyıla ait şarkı sözleri bunun tanıklarındır. Çocuk işçilerden "fabrika kızları"na, iktisadî krizlere, yaşanan ve işçi kesimini etkileyen her olay, şarkılarda yansımaları buldu. 20. yüzyılda ise özellikle bu uzun gelenekten beslenen A.B.D.'li folk müzikçilerin protest şarkıları arasında ayrımcılık, ırkçılık ve savaş karşıtlığı ile barış, özgürlük, adalet gibi temalar yanında, sendikal haklara ve sosyal mücadelelere ilişkin çok sayıda şarkı da yer aldı. Diğer taraftan Amerika'da müzik ile sosyal mücadeleler arasındaki bağlantı söz konusu olduğunda dikkat çeken bir nokta, sosyal mücadelelere eşlik eden müziğin olağanüstü zenginliği ve tabandaki yaygınlığı olmaktadır. Müzik o kadar tabana yayılmış durumdadır ki, toplumsal olaylarla bağlantılı müzik geleneği içerisinde, profesyoneller yanında, profesyonel olmayan kişiler ve bu arada işçiler tarafından da toplumsal olaylara eşlik edecek şekilde yeni şarkıların üretilmesi söz konusu olmaktadır. 1930'lu yıllardaki Büyük Kriz döneminde gerçekleştirilen işçi eylemlerine eşlik eden çok sayıdaki şarkı, bu değerlendirmemize verebileceğimiz örneklerden sadece biridir.

Diğer yönüyle baktığımızda müzik, 19. yüzyıl sonlarından 1950'lere, 1960'lara kadar Amerika'da işçi örgütlenmesi ve sendikal mücadele üzerinde çok işlevsel roller üstlenmiş, sendikal yaşamda yoğun yer bulmuş ve sendikalar tarafından yoğun biçimde kullanılmıştır. Sendikaların düzenlediği yürüyüşlerde, toplantılarda, salonlarda hep emeğin sorunlarını ve çözüm yollarını konu edinen müzikler ve bunları icra eden folk-protest müzik kökenli müzikçiler yer aldı. Müzik, sendikalaşma amaçlı kampanyalarda, sendikaların işçi kesimi içerisinde yaygınlaşmasında ve yeni üyeler elde etmesinde de çok etkili bir araç oldu. Müzik, işçilerin sendikal etkinliklere katılımını artırdı ve şarkıların verilmek istenen sosyal mesajın işçilere ulaşmasında büyük katkısı oldu. Üyeleri sendikal amaçlar için motive etmekte de müzik faydalı oldu.¹¹

Amerikan tarihi boyunca işçi sınıfı ve sendikal hareketle bağlantılı, hareketin kahramanları olarak nitelenen önemli şarkıcılar ortaya çıktı. Bu şarkıcıların en ünlülerinden biri ve belki de en simgesel ve önemli olanı Woody Guthrie'dir. Büyük Bunalım yıllarından 1960'lara kadar Guthrie'nin şarkıları, Amerikan işçi sınıfı mücadelesinin değişik dönemlerine ilişkin sorunları ve mücadeleleri yansıtmaktadır. Guthrie'nin şarkıları arasında çalışma yaşamının değişik sorunlarına; ücrete, çalışma sürelerine ve sendikal haklara ilişkin çok sayıda parça bulunuyor. *Hard Work*, *Union Prayer*, *Union Maid*, *Union Burying Ground* sanatçının sendikal örgütlenmeye ve greve ilişkin bu şarkılarından sadece birkaçının adıdır. Elbette bu şarkılar sadece sınıf mücadelelerini ve sosyal hak arayışlarını yansıtmakla kalmamış, bu mücadelelere güç de katmıştır. Bu şarkılar arasında işçi sınıfı tarihinde yer almış somut olaylara tanıklık edenler de vardır. Guthrie, işçi-sendika yürüyüşlerine, sendika toplantılarına katıldı, sendikalaşma kampanyalarını destekledi ve tüm bu

¹¹ Richmond, 1999'da, A.B.D.'de işçi hareketi ve sendikalar ile müziğin ilişkisi kapsamlı biçimde değerlendirilmektedir. Konuyu ele alan bir başka çalışma için bakınız, Jones, 2008.

süreçlerde şarkılarını seslendirdi. Folk-protest şarkıcısı Pete Seeger da, bu alanda muhtemelen Guthrie’den sonraki en önemli isimdir. Seeger’ın da simgesel nitelik kazanmış savaş karşıtı şarkıları yanında, sendikal örgütlenme, adil ücret, çalışma hakkı gibi içeriklere sahip çok sayıda şarkısı bulunmaktadır. *Talking Union, Homestead Strike Song, Which Side Are You On?*, bu şarkılardan sadece birkaçının başlığıdır. Seeger da, tek başına katıldığı sendika yürüyüş ve toplantıları yanında, Guthrie ve diğer müzisyenlerle oluşturduğu *Almanac Şarkıcıları* isimli grupla da 1940’lı yıllarda sendika toplantıları ve etkinliklerine katıldı. Sanatçının *Sendikaları Konuşmak – Talking Union* başlıklı uzun şarkısının başlangıcındaki sözleri, sadece bir örnek olmak üzere veriyoruz:

*Eğer daha yüksek ücret istiyorsanız, ne yapmanız gerektiğini söyleyeyim,
İşyerinizdeki diğer işçilerle konuşmanız gerek,
Bir sendika kurmalı, onu güçlendirmelisiniz,
Bir araya gelirsiniz çocuklar, çok zaman almayacak,
Daha kısa çalışma süreleri, daha iyi çalışma koşulları, ücretli tatiller ve
çocuğunuzu deniz kıyısına götürmek...*

1960’lardan başlayarak, işçi/sendika müziğinin, diğer protest tarzı müziklerle birlikte etkinliğini büyük ölçüde yitirdiğini söyleyebiliriz. Kuşkusuz bu değişimin sadece müzik alanına ait olmadığını, tüm kültür ve sanat etkinlikleri ile sosyal yaşamı da çevrelediğini belirtmeliyiz. Bu koşullarda, daha önceki dönemlerde folk, pop, rock vb. değişik müzik türlerinde hayat bulan sosyal protesto olgusu, tümüyle ortadan kalkmamışsa da etkisini ciddi ölçüde yitirdi.

İngiltere: Arnold Wesker ve “Centre 42” Deneyimi

İngiltere’de 1960-1970 döneminde yaşanan “Centre 42” ya da “Kırk İki Hareketi”, sonuçta süreklilik kazanamamakla birlikte, sendika-sanat ilişkileri konusunda anlamlı izler bırakan bir deneyim oldu.¹² İngiliz sendikacılığı 1960’lı yıllarda, daha önce hiçbir dönemde yaşamadığı bir güç ve etkiye sahip olmuştu. Yüksek sendikalaşma oranları ve bunun getirdiği büyük toplu pazarlık gücü, çalışma süreleri ve ücretler açısından çok elverişli koşullar doğurmuştu. Boş zamanlar meselesi, sendikaların ve işçilerin gündeminde bu koşullarda daha önemli bir yer kaplamaya başladı. Sendikalar Kongresi’nin (TUC) 1960 yılında toplanan kongresinde tartışılarak alınan 42 numaralı karar, “Herkesin yaşamın güzelliklerini ve zenginliklerini tüm biçimleriyle yaşama şansını elde etmesi için” sendikalara öncü bir rol veriyordu. Kongre bu çerçevede, sanatın toplum hayatındaki önemini vurgulayarak, sendikaların kültürel etkinliklere daha geniş katılımı için çaba gösterme doğrultusunda karar aldı.

Ünlü oyun yazarı Arnold Wesker ile film yönetmeni ve yapımcısı Ralph

¹² Hareket, Black, 2021; Coyle, 2023’te kapsamlı biçimde değerlendirilmektedir.

Bond gibi sosyalist kültür insanları, bu olumlu koşulları kültürel gelişme için bir fırsat olarak gördüler. 42 numaralı karara atfen, Wesker'in liderliğinde "Centre 42" ya da "Kırk İki Hareketi" adlı bir oluşum ortaya çıktı. İngiltere'de etkin olan Yeni Sol hareketin kültürel uzantısı niteliğinde olan ve sosyalist düşüncenin başat olduğu oluşum, başta İşçi Partisi lideri Harold Wilson olmak üzere önemli siyasi desteklere de sahipti.¹³ Oluşum bir organizasyona dönüşürken, başlangıç olarak şürden caz müziğine, folk şarkılarından bir oyun sergilenmesine, fotoğraf sergisine kadar geniş etkinlikler içeren bir festival düzenledi. Bunu, İngiltere'nin değişik kentlerindeki sendikalardan gelen festival talepleri izledi. 1964 yılında, organizasyon Roundhouse adlı tarihî ve artık kullanılmayan bir demiryolu terminalini tüm etkinliklerini sürdürdürebileceği bir kültür merkezine dönüştürdü. Burada sergilerden oyunlara, gösterilerden konferanslara, derslere ve diğerlerine uzanan çok geniş kapsamlı etkinlikler düzenlendi. Centre 42'de popüler sanat etkinlikleri de yapıldı, orada konser verenler arasında rock müziğin efsanevi grupları Pink Floyd, The Doors, Jefferson Airplane, Cream, Led Zeppelin ile gitarçı Jimi Hendrix de bulunuyordu.¹⁴ Centre 42, sendikalar ve kamu kurumları ile özel kuruluş ve kişilerden gelen maddi katkılarla varlığını sürdürüyordu. Ancak, zaman içerisinde maddi sıkıntılar yanında; aydınlar arasında, hareketin kendi içinde ve sendikal camiada ortaya çıkan düşünce farklılıkları, sanatsal anlayış ve uygulamalar konusundaki tartışmalar da, Centre 42'nin etkinliklerini olumsuz yönde etkiledi.¹⁵ Kanımızca sendikal camiaya ilişkin sorunların temelinde, klâsik sendikacı anlayışının, böylesi geniş ve öncü bir sanat anlayışı ve girişimini yeterince kavrayamaması yatıyordu. TUC'la ve sendika yönetimleriyle olan anlaşmazlıklar, zamanla sendikalardan gelen fonların azalmasına yol açtı. Büyük Britanya Sanat Konseyi ile olan maddi ilişkiler de aksadı.¹⁶ Sonuçta Wesker'in de ayrılmasıyla, 1970 yılında Merkez faaliyetlerine son verdi. Centre 42, kısa ömrüne ve tüm sınırlılıklarına karşın kültürün aralarında işçilerin de olduğu geniş kitlelere ulaşması için çaba gösteren popüler, demokratik bir girişimdi. İzleyen dönemlerde her ne kadar sendikalar sanattan vazgeçmemiş de olsalar, onları kuşatan çevre koşulları hiçbir zaman 1960'lardaki kadar uygun olmadı. Centre 42 hareketinin sadece sendika-sanat ilişkileri açısından değil, toplum-sanat ilişkileri açısından da çok önemli ve her zaman değerlendirilmesi gerekli bir deneyim olduğunu düşünüyorum.

İtalya: Fabrika Konserleri

Sendika-sanat ilişkileri açısından, İtalya deneyimi de kendine özgü ve ilginçtir. Özellikle sol hareket ile işçi sendikalarının çok güçlü olduğu 1960'lı ve 1970'li yıllarda, İtalya'da sendika-sanat ilişkileri açısından yoğun ve özgün bir dönem

¹³ Black, 2021.

¹⁴ Bu konserlerden bazıları hakkında bakınız, Galton, 2016.

¹⁵ Bu sorunlar, Black, 2021'de kapsamlı olarak ele alınmaktadır.

¹⁶ Black, 2021.

yaşanmıştır.¹⁷ Bu dönemde, sendikalar ile Komünist Parti ve Öğrenci Hareketi tarafından işçiler için, ünlü besteci ve sanatçıların katıldığı “fabrika konserleri” düzenlenmişti. Bu konserler konusunda başı çeken, *avant garde* besteci Luigi Nono’ydu. İtalyan Komünist Partisi’nin üyesi ve daha sonra da yöneticilerinden biri olan Nono, önemli bir siyasal-kültürel aktivist olarak sosyal mücadelelerin her zaman içindeydi.¹⁸ Nono, işçi hareketine yakın bir besteci olarak, eserlerinin seslendirildiği açıklamalı “fabrika konserleri”ne katılmış, bu konserlere Nono’yla birlikte katılan büyük İtalyan piyanist Maurizio Pollini de onun eserlerini seslendirmişti.¹⁹ Nono’nun fabrikalar yanında, Komünist Parti ile sendikalar tarafından düzenlenen çeşitli işçi toplantılarında da seslendirilen eserlerinin en önemlisi, *La fabbrica illuminata–Aydınlanan Fabrika’ydi*. Fabrika sistemine, bu sistemde işçilerin içinde bulunduğu çalışma koşullarına, yabancılaşmaya ve kapitalist sömürüye büyük bir eleştiri getiren eserde, İtalya’nın kuzeyindeki bir otomobil fabrikasında kaydedilen işçi-fabrika seslerinin işlenmiş biçimleri yanında, politik gösterilerde kaydedilmiş sesler de kullanılıyordu.²⁰

Aynı dönemde, büyük İtalyan şef Claudio Abbado da, sürekli şefi olduğu dünyanın en önemli opera evi olan La Scala’da Nono’nun ve piyanist Maurizio Pollini’nin katkılarıyla işçiler ve öğrenciler için özel konserler düzenlemişti. Günümüz okuyucusu açısından belki de anlaşılması çok güç olan bu etkinlikler, ancak 1960’lar-1970’ler Avrupasının ve dönem İtalyasının siyasal-toplumsal ortamı ve sol siyaset ile sendikaların gücü ve varlığını sürdüren geleneksel sınıf mücadelesi kültürü çerçevesinde ve tarihî, politik bağlamı içerisinde anlaşılabilir. 1968 eylemleri ise tüm boyutlarıyla bu mücadelelerin zirve noktasını teşkil etmektedir.²¹

Türkiye Deneyimi

Türkiye’de geçmişten günümüze işçi sendikalarının/konfederasyonlarının etkinlikleri içerisinde sanatsal faaliyetler de yer bulmuştur. Ancak genel bir değerlendirmeye, sendikal camiada sanatın öneminin yeterince kavrandığı ve birkaç sendika hariç olmak üzere, sanatsal faaliyetlerin tüm etkinlikler içinde anlamlı bir yer kapladığı söylenemez. Bu durumun, şüphesiz anlaşılması mümkün nedenleri vardır ve büyük iktisadî, hukuksal ve sosyal sorunlarla boğuşmakta olan sendikaların bu olumsuz koşullar içinde sanatsal faaliyetlere yeterince zaman ve olanak ayırmaları zordur. Diğer taraftan, sendikaların hem liderlik ve profesyonel

¹⁷ İtalya’da bu dönemlerin siyasal-kültürel altyapısı ve tartışmalar ile müziğe yansımaları konusunda bakınız, Borio, 2013.

¹⁸ Makal, 2018: 606.

¹⁹ Berry, 2014: 169. Borio, Nono’nun konumunu, “Besteci fabrikada” sözleriyle en güzel şekilde anlatmış olmaktadır (Borio, 2013: 31).

²⁰ Nono, müziği ve fabrika konserleri konusunda daha geniş bilgi için, Makal, 2018: 606-607.

²¹ Makal, 2018: 607.

kadroları hem de üyeleri, sanatsal faaliyetlere kendilerini çok yakın hissetmeyebilmişlerdir.

Türk sendikacılık tarihi içinde sendikaların sanatla sınırlı sayılabilecek ilişkileri de, üyelerin aktif katılımını gerektiren çalışmalardan çok, izleme-izletme gibi edilgen etkinliklerden oluşmaktadır. En yaygın uygulamalar; konserler, şiir dinletileri, sendika üyesi işçilerin bir sinema filmini ya da bir tiyatro topluluğunun sergilediği oyunu izlemeleri biçimindedir. Bunlar da genellikle sosyal içerikli, işçi hareketiyle dolaylı ya da dolaysız bağlantıları olan film ve oyunlar olmaktadır. Bir başka uygulama şekli, sanatsal alanda faaliyet gösteren bir dernekle işbirliğine girilerek, onun bazı etkinliklerine katılma biçimindedir. Bu etkinlikler tekil düzeyde sendikalar tarafından düzenlenebildiği gibi, konfederasyon düzeyinde etkinlikler de vardır. Sendikaların çok büyük bir kısmında sanatsal faaliyetlere özgü bir birim olmadığı için, bu faaliyetler genellikle eğitim, basın-yayın, halkla ilişkiler, örgütlenme gibi birimlerce yürütülmektedir.²²

Şimdi, yazılı kaynaklarda yer alan kısmî bilgiler yanında, esas olarak saha araştırmamızdan elde ettiğimiz bilgilere dayanarak, Türkiye'de sendikaların sanatsal etkinliklerini kısaca özetlemeye çalışalım. Burada yer alan etkinliklerin ülkedeki bütün sendikaların tüm faaliyetlerini kapsamadığını, sadece bazı yazılı kaynaklarla saha araştırmamıza dayandığını, benzeri etkinliklerin sayısı çok olmasa da başka sendikalar tarafından da yapılmış olabileceğini belirtmemiz gereklidir. Ancak, bu alanda daha etkin olan büyük sendikaların etkinliklerinin, çalışmamızda geniş ölçüde kapsandığı düşüncesindeyiz. Aşağıda, üç büyük işçi konfederasyonu ile sanatsal faaliyetleriyle ön plâna çıkan birkaç sendikanın faaliyetlerini genel çizgileriyle ele alıyoruz.

Konfederasyonların Sanatsal Etkinlikleri

Araştırmamızın örnekleme kapsamında, sendikaların sanatsal etkinlikleri konfederasyon düzeyinde değerlendirildiği zaman, bu alanda en etkin olan konfederasyonun DİSK olduğu görülmektedir. DİSK'in bu etkinlikleri dönemler itibariyle değerlendirildiğinde ise, konfederasyonun ilk faaliyet dönemlerinde daha az olan etkinliklerin, daha sonraki dönemlerde giderek çoğaldığı görülmektedir. Bu durum, *DİSK Tarihi* başlıklı kitabın, konfederasyonun 1967-1975 dönemini kapsayan 1. Cildinde, “[dönemin] sınırlı olanaklarına rağmen kültür sanat çalışmalarının da ihmal” edilmediği biçiminde ifade edilmektedir. Bu dönemde gerçekleştirilen etkinlikler arasında, yaşamını kaybeden tiyatrocunun Asaf Çiyiltepe adına 1969 yılında DİSK Çiyiltepe Ödülü'nün verilmesi ile Genç Sinemacılar adlı grup üyelerine DİSK ve üye sendikaların eylemleri ile ilgili belgeseller çektilmesi de bulunmaktadır.²³ 1975-1980 döneminde ise DİSK'in kültür-sanat alanındaki

²² Sanatsal faaliyetlerden sorumlu özel birimlerin olduğu az sayıda sendika, çalışmamızın saha araştırmasını içeren son bölümünde ele alınmaktadır.

²³ DİSK Tarihi, 1. Cilt, Kültür ve Sanat Çalışmaları (1967-1975): 602.

faaliyetlerinin ciddi bir artış gösterdiği görülmektedir. Karikatürcüler Derneği ve Görsel Sanatçılar Derneği ile işbirliği yapılması, Görsel Sanatçılar Derneği'nin düzenlediği bir sergi ile DİSK Dayanışma Fonu'na katkıda bulunması, 1 Mayıs Afiş Yarışması, sendikal etkinliklerle ilgili filmler çekilmesine destek olunması, fotoğraf ve afiş sergileri düzenlenmesi, konser ve tiyatro gösterileri, koro ve halk oyunları çalışmaları bunlar arasındadır.²⁴ DİSK, 1979 yılında eğitim çalışmaları yanında, kültürel etkinlikleri de yaygınlaştırmak amacıyla bir Eğitim ve Kültür Merkezi (DKM) de oluşturmuştu. DKM'nin kuruluşunu takiben piyanist Timur Selçuk yönetiminde DİSK Korosu ve halk oyunları çalışmaları başlamış ve etkinlikler düzenlenmiştir. DKM çatısı altındaki bu etkinlikler 1980 yılında DİSK'in faaliyetleri durdurulana kadar devam etmiştir.²⁵ 36 yıl aradan sonra DİSK Korosu 2015 yılında tekrar kurulmuş²⁶ ve 2022 yılına dek faaliyetlerini sürdürmüştür.

Türk-İş'in sanatsal alandaki faaliyetleri ise araştırmanın örnekleme çerçevesinde saptayabildiğimiz kadarıyla, fotoğraf yarışması ve sergisi ile bazı konser etkinliklerinden ibaret olup, çok sınırlı bir görünüm arz etmektedir. Hak-İş'in kültürel-sanatsal faaliyetleri arasında ise 2012 yılından bu yana devam eden kısa film yarışması, emek temalı fotoğraf yarışması düzenlenmesi ve fotoğraflardan düzenlenen sergi, üyelere yönelik olarak 2020'den bu yana devam eden ebru eğitimi faaliyetleri, konfederasyonun dergisinde karikatürlere yer verilmesi ve konser etkinlikleri bulunmaktadır.

Sendikaların Sanatsal Etkinlikleri

Saha araştırmasının örnekleme dâhil olan işçi sendikaları içerisinde, yoğun sanatsal etkinlikler gösteren sendika sayısı yok denecek kadar azdır. Aşağıda, bu sendikalardan ikisini ayrı başlıklar halinde, diğerlerini ise topluca değerlendiriyoruz.

Genel-İş

Sanatsal konularda en etkileyici ve kalıcı etkinlikler gösteren sendikaların başında, ülkemizin büyük sendikalarından Genel-İş Sendikası gelmektedir. Genel-İş Sendikası, 2000'li yılların başından itibaren eski Genel-İş ve DİSK genel başkanlarından Abdullah Baştürk adına "Abdullah Baştürk İşçi Öyküleri Yarışması"nı düzenlemiş ve bu yarışmada ödül kazanan öykülerden derlenen çok sayıda kitap yayınlamıştır.²⁷ 2008-2012 döneminde ise Ödül, sadece basılı kitapların başvurusuna açık olarak "Abdullah Baştürk İşçi Edebiyatı Ödülleri" olarak düzenlenmişti. Bu dönemden de, Genel-İş'in kendi yayınladığı kitaplar dışında,

²⁴ DİSK Tarihi, 2. Cilt, DİSK Kültür ve Sanat Çalışmaları (1975-1980): 753-756.

²⁵ DİSK Tarihi, 2. Cilt: 756-803.

²⁶ Cumhuriyet, DİSK Korosu Yeniden, 10.11.2017.

²⁷ Genel-İş'in çok önemli gördüğümüz bu etkinlikleri sonucunda ortaya çıkan kitaplar, kaynakçamızda yer almaktadır.

yarışmada ödül alan çok sayıda basılı kitap bulunmaktadır.²⁸ Genel-İş'in bunun dışında, değişik tarihlerde gerçekleştirilmiş koro, tiyatro, sinema, konser etkinlikleri bulunmaktadır. Kadın işçilere yönelik drama ve eğitim programları ile sendikanın Kadın Tiyatro Kulübü ve Emek dergisinin sanat eki de belirtilmelidir.

Petrol-İş

Petrol-İş sanatsal faaliyetler konusunda en etkin olan işçi sendikalarından biridir. Örneğin, sendikanın 1988 yılında işçilerden oluşan bir tiyatro grubu kurması ve 1987 yılı grevlerini konu alan bir oyunun değişik kentlerde sergilenmesi bu faaliyetler arasındadır. Sendika, 2007'de bir kadın öykücüler yarışması, 2018'de ise bir şiir kitabı yayını gerçekleştirmiştir. Başka kuruluşlarla ortak olarak gerçekleştirilen İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Karikatür Yarışması ise 2013 tarihini taşımaktadır. Değişik tarihlerde resim sergileri de düzenleyen Petrol-İş'in bazı etkinlikleri ise sendikanın genel merkezi tarafından değil, şubelerce gerçekleştirilmiştir. Sendikanın özellikle Aliğa Şubesi tiyatro, sinema, dergi faaliyetleriyle çok etkin görünmektedir.

Diğer Sendikaların Sanatsal Etkinlikleri

Maden-İş Sendikasının dergilerinde işçi hareketiyle ilgili karikatür, şiir ve resimli öyküler yer aldı. Büyük sendikalardan Birleşik Metal-İş'in resim, şiir, makale yarışmaları, işçi çocuklarına resim kursları, konser etkinlikleri gerçekleşti. Sendika, Homur isimli bir mizah dergisi de yayınladı. Gene Türkiye'nin büyük sendikalarından Türk Metal Sendikasının eğitimlerine sanatçıları davet etmesi, karikatür yarışması düzenlemesi, toplam 4 ciltten oluşan karikatür kitapları yayını;²⁹ Tez-Koop-İş'in kadın ve çocuk dergileri çıkarması ve her sayıda sanatsal içerikli yazılara yer vermesi; BASİSEN'in sanat müziği korusu kurması, konserler düzenlemesi; sendikaların sanatsal faaliyetleri arasındadır. Harb-İş'in sanatsal etkinlikleri arasında üyeleri bir işçinin yaptığı heykellerden düzenlenen bir sergi ile bir fotoğraf sergisi; Yol-İş'in etkinlikleri arasında ise bir şiir yarışması ile SEKA grevine destek için giden karayolu işçilerinin yaptığı film gösterimi bulunuyor. Kristal-İş Sendikası'nın ise Emek ve Dayanışma Şenliği, 1 Mayıs Şenliği temalı etkinliklerde üye işçilerin yanı sıra, kent halkının da geniş katılımlarının olduğu konser örnekleri var. Gıda-İş Sendikası ise 2016 yılından itibaren Manos Yayınları ile işbirliği içinde, her yıl Sennur Sezer Emek-Direniş Şiir ve Öykü Ödülleri'ni düzenliyor.

Sendikalar ve sanata ilişkin özgün ve önemli örneklerden biri de 1975 yılında Ankara'da kurulan Çağdaş Sahne'dir. Çağdaş Sahne, tiyatrocusu Erdoğan Akduman'ın işçi sınıfının sanatla iç içe olması gerekliliği düşüncesinden hareketle, sendikalarla birlikte tiyatro kurma fikriyle oluşturulmuş bir projedir. Genel-İş Sendikası, Tez-Büro-İş Sendikası, Besin-İş Sendikası, Toprak-Su-Tarım İş

²⁸ Bu kitaplar için bakınız, <https://www.genel-is.org.tr/abdullah-basturk-isci-edebiyati.2.11446> (Erişim tarihi: 06/06/2023).

²⁹ Dr. Naci Önsal tarafından hazırlanan bu kitaplar kaynakçamızda gösterilmektedir.

Sendikası ve Çağdaş Metal-İş Sendikası olmak üzere beş sendikanın kurucusu olduğu Çağdaş Sahne, 1975 yılında işçi sınıfının sanatla ilişkilerini güçlendirme hedefiyle, emek temalı tiyatro oyunları başta olmak üzere çeşitli sanatsal faaliyetler düzenlemek üzere kurulmuştur. Söz konusu sendikaların malî ortaklığı neticesinde Çağdaş Sahne’nin kendine ait bir tiyatro salonuna sahip olması sendikaların sanatsal faaliyetlerinin sürekliliğini sağlaması bakımından atılmış önemli bir adımdır. Tiyatro ve çocuk tiyatrosu yanında konserler, film gösterimleri sahnenin düzenli faaliyetleri arasındadır. Bir diğer dikkate değer etkinlik dizisi ise “Sanatsal Gösteriler ve Tartışmalar” adıyla düzenlenen açık tartışmalardır. Bu açık tartışmalarda emek temalı film ve tiyatro oyunlarının değerlendirilmesinin yanı sıra “İşçi Sınıfı Mücadelesinde Tiyatronun Yeri” gibi sendika, sınıf ve sanatın ilişkisini ele alan tartışmalar da gerçekleştirilmiştir. Erdoğan Akduman yönetiminde faaliyet gösteren Çağdaş Sahne bir buçuk yıl sonra faaliyetlerine son vermiştir.³⁰

Tarihsel olarak önemli ve belirtilmesi gereken bir sanatsal faaliyet de iki sendikanın işçi sorunlarını ele alan filmlere destek vermesidir. Bu sendikalardan biri, Yeraltı Maden-İş’tir. Sendika, Yavuz Özkan’ın yönetmenliğini yaptığı 1978 tarihli ve maden işçilerinin olumsuz çalışma koşulları, iş kazası sonucu ölümler ve işçilerin gerek işverene gerekse sarı sendikaya karşı direniş çabalarını anlatan “Maden” filmine destek olmuştur. Türkiye’de sınıf mücadelelerinin yoğunlaştığı bir dönemde çekilmiş olan Maden’in finansmanı, bizzat Yeraltı Maden-İş tarafından yapılmıştır. Sendika, finansman dışında da, filmi gezici ekiplerle ülkenin maden bölgelerinde gösterime açarak, etkin biçimde kullanmıştır.³¹ Kendinden önceki maden filmleriyle karşılaştırıldığında Maden’in önemi, belki de ülkenin ve dönemin toplumsal gerçekliğini yakalamış olması yanında, bir işçi sendikasının üretim ve dağıtım sürecinde etkin rol almış olmasından kaynaklanmaktadır.

Kötü çalışma koşulları, iş kazaları ve sendikal örgütlenme konularını içeren 1987 yılı yapımı “Çark” da, sendikaların katkıda bulunduğu bir başka filmdir. Muzaffer Hiçdurmaz’ın yönetmenliğini yaptığı film, Deri-İş Sendikası tarafından değişik biçimde desteklenmiştir. Kazlıçeşme’de filmin çekildiği fabrikanın ayarlanmasından, bir iş kazası sonucunda işçilerin yürüyüş ve eylemine ilişkin sahnelerinde deri işçilerinin oynamasına kadar birçok noktada, filme hem sendika hem de deri işçileri destek olmuşlardır. Çark filminden sadece 20 gün sonra Kazlıçeşme’de yaklaşık 3.500 deri işçisinin Deri-İş bünyesinde 129 gün sürecek olan greve başlaması, bu film düzleminde sendika-sanat ilişkilerinin ilginç bir örneğini teşkil etmektedir.³²

Uluslararası İşçi Filmleri Festivali

Uluslararası İşçi Filmleri Festivali’ni; konfederasyon, sendika genel merkezleri, bölge temsilcilikleri ve şubeleri gibi farklı düzeydeki sendikal birimleri sanatsal

³⁰ Akduman, 2016: 93-117.

³¹ Sertlek, 2015: 242-243.

³² Bu grev, Kahraman, 2019’da kapsamlı biçimde değerlendirilmektedir.

etkinlik bağlamında bir araya getiren bir faaliyet olması nedeniyle ayrı bir başlıkta ele alıyoruz. 2006 yılından itibaren her yıl dünyadan farklı filmlerin katılımıyla gerçekleştirilen festival, “Emeği Gören Kamera, Sokağa Çıkan Sinema”, “Güvencesizliğe Seyirci Kalma”, “Geçim Derdi Hangi Kadraja Sığar?”, “Çocuk İşçilik Hangi Kadraja Sığar?” gibi güncel ve temel sorunları içeren temalarla, işçi sınıfının gündemini sanat aracılığıyla toplumla buluşturmaktadır. Sendikalar, Uluslararası İşçi Filmleri Festivali’ne daha ilk yıllarından itibaren çeşitli düzeylerde destek olmuşlardır. Sinema emekçilerinin sendikası olan Sine-Sen (DİSK) ve basın, yayın ve matbaa emekçilerinin sendikası olan Basın-İş (DİSK) ilk yıllarından itibaren festivali düzenleyen işçi örgütleri arasında yer alırken; ilerleyen yıllarda da DİSK’e bağlı Birleşik Metal-İş, Dev Sağlık-İş, Genel-İş, Sosyal-İş, Dev Maden-Sen, Tekstil İşçileri Sendikası, Türk-İş’e bağlı Petrol-İş, Tez-Koop-İş, TÜMTİS, Tekgıda-İş, Belediye-İş, Hava-İş, Deriteks, ayrıca memur konfederasyonlarından KESK’e bağlı SES ve Eğitim-Sen şubeler, bölge temsilcilikleri ya da genel merkezler düzeyinde düzenleyici ve destekleyici kurumlar arasında yer almışlardır. Sendikalar dışında, birçok sivil toplum örgütü, dernek, meslek örgütü, belediye de festivali düzenleyen/destekleyen kurumlar arasındadır. Festival, içeriği yanında farklı kurumsal aktörleri bir araya getirmesi ve toplumda gördüğü geniş ilgiyle, Türkiye’de sendika-sanat ilişkileri açısından özgün ve önemli bir etkinliktir.³³

Saha Araştırması: Açmazlar ve Olanaklar

Araştırmanın Yöntemi

Türkiye’de sendika-sanat ilişkisini inceleyen çalışmaların şimdiye dek yapılmamış olması önemli bir eksikliktir. Bu çalışmamızda, Türkiye’de sendika-sanat ilişkilerini, tarihsel süreç içindeki değişimleriyle birlikte inceleyerek, bu eksikliği kısmen de olsa gidermeye çalışıyoruz. Sendikaların geçmişten günümüze kadar uzanan tarihsel süreçte sanatsal etkinliklere ne ölçüde yer verdikleri, bu etkinliklerin sendikal harekete ve üye işçilere etkisinin incelendiği bu araştırma, nitel araştırma teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma teknikleri çerçevesinde, en başta derinlemesine görüşmeler olmak üzere gözlem, dokümanlar, resimler ve diğer nitel veriler gibi çeşitli veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Bu kapsamda saha araştırmasında amaca yönelik örneklemi oluşturan sendika uzmanı ya da sendika yöneticisi olarak sendikalarda görev alan/alınmış kişilerle görüşme yapılması plânlanmış, bu çerçevede 31 kişiyle yarı yapılandırılmış soru formu yardımıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma ve saha görüşmelerinde kullanılmak üzere hazırlanan yarı yapılandırılmış soru formu, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığı tarafından etik açıdan değerlendirilmiş ve

³³ Uluslararası İşçi Filmleri Festivali’nin tarihçesi ve etkinlikleriyle ilgili geniş bilgi, festivalin web sitesinde yer almaktadır: iff.org.tr.

onaylanmıştır³⁴. Etik Kurul onayının ardından 5 Ekim 2002-4 Kasım 2022 tarihleri arasında saha görüşmeleri gerçekleştirilmiş, görüşmeler katılımcıların açık onayı ile kayıt altına alınmıştır. Çalışmamızda, katılımcıların isimlerine ve diğer kişisel bilgilerine yer verilmemiştir.

Saha araştırmasının ardından katılımcıların anlatıları, oluşturulan temalar kapsamında olaylar ve bu olayların kronolojik biçimde yerleştirilmesiyle analiz edilmek üzere metinlere dönüştürülmüştür. Toplanan verilerin analizi belirli aşamalarda gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, katılımcıların anlatılarından yola çıkarak tematik sınıflandırmalar yapılmış, ardından yapısal olarak anlatılanların arkasında yatan gerçeklere, söylemlerin doğasına ilişkin analizler gerçekleştirilmiştir.³⁵ Derinlemesine görüşmelerde, katılımcıların anlatılarıyla araştırmaya ilişkin çok sayıda bilgi ve doküman elde edilmiştir.

Görüşmelerin on biri yüz yüze, diğerleri çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. Çevrim içi görüşmelerden on beşi Zoom adlı uygulama üzerinden, ikisi telefon üzerinden yapılmıştır. Kendilerini yazı ile daha iyi ifade edeceğini söyleyen üç katılımcı ise e-posta ile yarı yapılandırılmış soru formuna cevap vermiştir.

Görüşmeler kapsamında yirmi dört uzman, beş yönetici, bir sendika çalışanı ve bir sendika işyeri temsilcisine ulaşılmıştır. Bu kişiler, bu görevlerde yer almış veya yer alıyor durumundadırlar. Katılımcıların sendikalar bünyesinde geçmişte ya da halihazırda sürdürdükleri görevler, yirmi dokuz işçi sendikası, üç işçi sendikaları konfederasyonu ve dört uluslararası işçi örgütünü kapsamaktadır.

Cinsiyet dağılımı açısından ise katılımcıların 5'i kadın, 26'sı erkektir. En genç katılımcı 40, en yaşlı katılımcı 76 yaşında olup, ortalama yaş 58'dir. Örneklemin eğitim düzeyi oldukça yüksektir. On sekiz kişi lisans mezunudur ve bunlardan üçü yüksek lisans yapmaya devam etmektedir. Dört kişi yüksek lisans, iki kişi ise doktora mezunudur. Katılımcılardan iki kişi ön lisans, beş kişi lise mezunudur. Katılımcıların eğitim düzeyindeki farklılıkların sanata olan ilgilerinde bir farklılık yaratmadığı görülmektedir. Örneğin, lise mezunu olan beş katılımcıdan dördü; amatör şairlik, kitap yazma, film festivali düzenleme kurulu üyeliği gibi çeşitli düzeylerde üretken faaliyetlerde bulunmaktadır. Beş kadın katılımcının tamamının ise çeşitli düzeylerde sanata ilişkin aktif-üretken faaliyetler yürütmesi dikkat çekmektedir.

Katılımcıların Sanatla İlişkileri

Katılımcıların üçte biri ailelerinin sanatla ilgili olmadığını söylerken, yalnızca iki kişi kendilerinin de sanatla ilgili olmadığını söylemiştir. Otuz bir katılımcıdan yirmi ikisi farklı sanat dallarında üretken faaliyetler yürütmektedir. Katılımcılar arasında müzik âleti çalan, kendisini *amatör şair* olarak tanımlayan, dansla uğraşan, resim, tiyatro

³⁴ Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığının 07.09.2022 tarih ve 85434274-050.04.04/643604 sayılı kararı.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Creswell, 2016: 71-73.

yapan, film, edebiyat tutkunu kişiler bulunmaktadır. Bu kişilerin yanında, uluslararası edebiyat örgütlerinde görev yapmış, çeşitli yerlerden ödüller alan öykücüler, romancılar, piyes yazarları, çeşitli festivallerin danışmanları, dergilerde şiirleri yayımlanmış bir şair, bir belgeselci ve bir fotoğrafçı da yer almaktadır.

Sanatla iç içe olduğu görülen örneklemin neredeyse tamamı yakın zamanda bir sanatsal etkinliğe katılmıştır. Cevaplardan sanatsal etkinliğe sıklıkla katıldıkları, ancak bunu artırmak istedikleri anlaşılmaktadır. Çalışma yaşamı, pandemi ve özellikle çocuk bakımının başı çektiği ailevi durumların sanatsal faaliyetlere katılımı azalttığı anlaşılmaktadır. Genel olarak katılımcıların sanata değer verdikleri, ancak sanatsal üretimden çok, sanatla tüketici olarak ilişkili oldukları söylenebilir. Katılımcılardan, sanatla daha üretken biçimde ilgilenenler de dâhil olmak üzere, yirmi sekizinin tüketici olarak sanatla ilgili oldukları görülmüştür. Katılımcıların ailelerinin ve kendilerinin sanatla ilgilerini yeterli bulmadığı ve bunu aşacak çocuklar yetiştirmek istedikleri de anlaşılmaktadır.

Geçmişten Bugüne Sendikaların Sanatsal Etkinlikleri

Saha araştırması sürecinde katılımcılar, sendikaların/konfederasyonların sanatsal faaliyetlerine ilişkin pek çok bilgi ve belge paylaşmıştır. Saha verileri ışığında yapılan arşiv araştırmaları sonucunda araştırma için gerekli olan dokümanlar toplanmıştır. Makalenin ikinci başlığında detaylarıyla incelenen sendikaların sanatsal faaliyetlerine ilişkin kısım, büyük ölçüde saha verileri rehberliğinde yürütülen arşiv araştırmasıyla oluşturulmuştur. Bu kısımda ise katılımcıların bu etkinliklere ilişkin anlatıları ve bu bulgulara ilişkin analizlere yer verilecektir.

Sendikaların film gösterimleri, müzik dinletileri, resim/fotoğraf sergileri, tiyatro oyunları, üyelerden oluşan tiyatro grupları, korolar, sendika yayınlarında sanata ilişkin bölümlerin yer alması gibi çeşitli biçimler alan sanatsal etkinlikler düzenlediği görülmektedir. Eğitim çalışmalarında emek konulu filmlerden yararlanılması, etkinlik ve eylemlerde müzik dinletileri ve konserler en sık düzenlenen sanatsal faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tiyatro ve resim/fotoğraf sergilerine ilişkin etkinliklerin ise uzun yıllardır sanata ilişkin çeşitli faaliyetleri olan sendikalar tarafından düzenlendiği görülmektedir. Yayınlarında sanata ilişkin yazılara yer ayıran sendika sayısının ise bir hayli az olduğu görülmektedir.

Türkiye'de sendikaların/konfederasyonların geçmişten günümüze çeşitli sanatsal faaliyetler yürüttüğü, ancak en önemli sorunun bu faaliyetlerin sürekliliğini sağlamadaki aksaklıklar olduğu belirtilmektedir. Katılımcıların büyük bölümü, öncelikle üye işçilerden sanatsal faaliyetlere ilişkin talebin gelmiyor oluşunun önemli bir eksiklik olduğunu dile getirmektedir. Üye işçilerin sanatın bir ihtiyaç olduğu yönünde bir farkındalığa sahip olmayışı, ekonomik taleplerin önceliği gibi nedenlerle, sendika tabanının sanata dâir talepkâr bir tutumu olmadığı ifade edilmektedir. Hem üye işçiler, hem de sendikaların ekonomik talepleri öncelikli olarak görmeleri, Türkiye'de işçi sınıfının güncel sorunları bağlamında elbette

doğaldır. Ancak burada, sanatın hem bireysel hem de sendikal harekete katkılarının yeterince farkına varılmadığı açıkça görülmektedir.

Diğer yandan farklı sınıf katmanlarının sendikalardan sanatsal etkinliklere ilişkin taleplerinde değişimler olduğu da çalışmanın önemli bulgularından biridir. Katılımcılardan biri kendi sendikal deneyimleri açısından bu farklılığı şöyle aktarmaktadır:

Şimdi sanata değer veren üyeler [...] işçi profili değişti. Beyaz yakalı çok bizim iş kolunda. [...] Şimdi böyle bir kitlenin olduğu yerde doğal olarak işçiler, çalışanlar sendikayı incelemeye çalışıyor. "Bu nasıl bir sendika"? Şimdi film gösterimleri, işte müzik, sanata bakışı... Bu tür şeyler. "Aa" diyor "evet", ne diyeyim "çağdaş" bir sendika, "demokrat" bir sendika, falan. Bunlar önemli argümanlar, yani üye olacak kişiler açısından. [...] Çünkü herkes sendikadan farklı şeyler bekliyor. Kimi ücret bekliyor, kimi sosyal baklarla ilgili bekliyor, kimisi çocukla ilgili işte "kreş var mı, o bana ne sağlar" buna bakıyor. Ya da "sosyal tesisleri var mı", buna bakıyor. Ama kimisi de "beni nasıl geliştirebilir", ona bakıyor. "Sen bana ne katabilirsin" diyor. Örneğin biz bir yere gittik, dedik ki "ya işte ücret"; "ben zaten alıyorum" diyor. Yani "benim ücretle ilgili bir problemim yok". Gerçekten iyi ücret alıyorlar; "bunun dışında bana ne sağlayabilirsiniz, ne katkı verebilirsiniz"? Bu noktada bunlar önemli.

Bu talepten hareketle, üyelere sendika dergilerinde yayınlanan yazılara ilişkin değerlendirme ve önerilerinin alındığı aktarılmıştır. Katılımcı, gelen değerlendirmelerde halk müziği ya da sanat müziği gibi geleneksel sendikal kültürden farklı olarak hiphop, moda gibi konularda yazıların istendiği sonuçlarla karşılaştıkları ve buna yönelik yazılar yazıldığını vurgulamaktadır. Saha araştırması sürecinde sanatsal faaliyetler kapsamında üyelere öneri ve değerlendirme alan yalnızca bir sendika olduğu görülmüştür. Bu eksiklik, sendikaların üyelerinin ihtiyaçlarını tespit etme iradeleri ve bu ihtiyaçların üye kitlelerinin özgünlüklerini de kapsar biçimde ne ölçüde farkında oldukları hakkında önemli bir göstergedir. Bu noktada, sendikaların sanatla kurdukları bağda üye kitlelerinin özgünlüklerini dikkate almalarının kuşkusuz bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır.

Sendikaların sanatsal faaliyetlerde sürekliliği sağlamadaki eksikliğinin bir diğer önemli nedeni, bu tür etkinliklerin sendikada çalışan uzmanların, yöneticilerin kişisel girişimlerinden ibaret kalması, sendikanın kurumsal kimliğinin bir parçası haline gelememesidir. Kişisel girişimlerle sürdürülen sanatsal faaliyetlerin devamlılığı, özellikle yönetim değişikliklerinden sonra çoğu zaman sağlanamamaktadır. Sanatsal etkinlikler bağlamında kurumsallaşmaya ihtiyaç olduğu açık biçimde görülmektedir. Bunun en önemli adımlarından biri, sendikalarda/konfederasyonlarda sanata ilişkin birimlerin var olmasıdır. Oysa saha araştırması sonucunda, sendikaların çok büyük bir kısmında sanatsal faaliyetlere özgü birim olmadığı görülmektedir. Özel bir birim olmamakla birlikte sanatsal faaliyetler düzenleyen sendikalarda ise bu etkinliklerin

eğitim, basın-yayın, halkla ilişkiler, örgütlenme gibi birimlerce yürütüldüğü saha görüşmelerinde açığa çıkmaktadır.

Sanata ilişkin faaliyetlerden sorumlu özel birimlerin, konfederasyon düzeyinde Hak-İş ve DİSK, sendikalar düzeyinde de Hak-İş'e bağlı 21 sendikanın yarısı ile Türk Metal Sendikası'yla sınırlı olduğu görülmektedir. 1976 yılında kurulan DİSK Foto Film Merkezi ve 1979 yılında kurulan DİSK Eğitim ve Kültür Merkezi (DKM) sanata özgü birimlerin en önemli örneklerini oluşturmaktadır. Her iki birim de sendikaların faaliyetlerinin askıya alındığı 12 Eylül'e dek faaliyetlerini sürdürmüştür. Sanata özgü birimi olan bir diğer konfederasyon da, Kültür Sanat Komitesi ile Hak-İş'tir. Hak-İş'e bağlı sendikaların konfederasyondaki faaliyetleri üyelerine duyurduğu ve onları katılım konusunda teşvik ettiği ifade edilmektedir. Hak-İş bünyesinde 2012 yılında kurulan Kültür Sanat Komitesi'nin, konfederasyona üye olan 21 sendikanın yarısında mevcut olduğu vurgulanmaktadır. Kültür Sanat Komitesi kapsamında düzenlenen faaliyetler için zaman zaman Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından da destek sunulduğu bildirilmektedir. Bakanlıklar aracılığıyla sunulan desteklerin maddi boyutu az olsa da, bu işbirliğinin önemsendiği ifade edilmektedir. Bir diğer örnek ise 2019 yılı itibariyle tüm şubelerinde üyelere yönelik Sosyal ve Kültürel Kulüplerin kurulmasını karara bağlayan Türk Metal Sendikasıdır.³⁶ Kulüp dışında özel bir birim olmamakla birlikte; satranç, bisiklet ve öykü yazarlığı gibi sosyal ve sanatsal faaliyetlere ilişkin ekipler kurulduğu görülmektedir.

Sanatsal Faaliyetlerin Sendikalar, Üye İşçiler ve Genel Olarak Emek Hareketi Üzerine Etkisi

Otuz katılımcı sendikaların sanatsal faaliyet düzenlemesi gerektiğini düşünmektedir. Hatta “kesinlikle” ve “tartışmasız düzenlemeli” şeklinde cevaplar öne çıkmaktadır. Yalnızca bir katılımcı sendikaların sanatsal faaliyet düzenlememesi gerektiğini söyleyerek, diğer katılımcılardan ayrılmıştır. Bu katılımcı, kişisel olarak kendisinin ve ailesinin sanata ilgisi olmadığını ifade etmektedir. 6-7 yıldır tiyatroya gitmediğini, resim sergisine hiç gitmediğini ifade eden katılımcının sanatsal faaliyetlerin sendikaların bir görevi olmadığı yaklaşımının, gündelik hayatta sanatla kurduğu bağ ile dolaysız bir ilişkide olduğu görülmektedir. Katılımcı düşüncesini şöyle aktarmaktadır:

Sendikalar heterojen yapılar. Çok farklı eğilimler, siyasi görüşler var. Bu insanlara sendika tüzüğüyle bir şeyler dayatılamaz. Resim seven var, sevmeyen var. Sendika tüzüğü, üyeleri belirli bir dalda sanatsal etkinliğe yönlendirme yetkisi vermiyor. İsteyen, istediği etkinliği yapar [...] Sendika yaşamın her alanıyla ilgilenmek zorunda değil. İşçinin uzun ve kısa vadeli demokratik ve ekonomik haklarıyla ilgileniyor.

³⁶ Türk Metal Sendikası, 2019.

Sendikaların sanatsal faaliyet düzenlemesi gerektiğini söyleyen katılımcıların nedenleri çeşitlidir. Yirmi bir katılımcı sendikanın yalnızca toplu sözleşme yapma, hukuki destek sağlama görevi olmadığını, bunun ötesinde üyelerine hitap etmesi gerektiğini söylemektedir. “*Sendika işçinin örgütü. İşçilerin aileleriyle mutlu olmasını sağlamak için sendikalara çok iş düşüyor*” diyen katılımcıyı başka bir katılımcı “*Çalışma yaşamı çok yorucu, az ücret almak, yoksulluk işçiyi geriyor. Sanatla bu gerginlik giderilebilir. İşçiyi rahatlatılabilir, yaptığı işi severek yapar*” derken, bir diğeri “*İnsanlar sanatla uğraştıkça değişir, dönüşür; zihni açılır, güzelliklere yönelir. Sanatla uğraşan insan kötülükten uzaklaşır*” ifadelerini kullanmaktadır.

Bir katılımcı görev aldığı bir STK’de anket çalışması sonucunda 4.500 emeklinin % 80’inin hiç sinemaya gitmediği sonucunu görmüştür. Başka bir katılımcı “[...] *ekonomik anlamda bilet alamıyorlar [...] Sendika düzenlediği zaman gidiyorlar. Sendika düzenlediği zaman indirimli veya çoğu zaman ücretsiz olarak gidebiliyor*” demektedir. Aynı katılımcı, konuştuğu bir işçinin sendikanın bu etkinliği nedeniyle yıllar sonra kent merkezine geldiği bilgisini aktarmaktadır.

Sekiz saat çalışma süresi mücadelesinden örnek veren bir katılımcı, yaratılan boş vaktin ders ve istirahatle doldurulması gerektiğini söylemektedir. Bu boş vakit yaratma çabasında ve işçinin kendini gerçekleştirebileceği bu boş vaktte sendikaya şüphesiz büyük bir rol düşmektedir. Sendika, işçiler açısından bir eğitim ve kültür merkezi olmalıdır.³⁷ “*Sendikalar kişileri geliştirmeli, kişi odaklı olaya bakmalı. Sanatın tam da göbeğinde olmalı*” diyen katılımcının bu yaklaşımını, sendikanın sanatsal faaliyet düzenlemesi “*işçinin içindeki cevberi keşfetmesine neden olur*” cevabını veren bir diğer katılımcının ifadeleri desteklemektedir.

İşçinin sanatla tanışmasının ve sanata ulaşmasının, kişisel olarak sanatçı yanını keşfetmesi yanında, sendikal mücadelede de etkili olduğunu söyleyen katılımcılar bulunmaktadır. Sendikanın geniş kitlelere ulaşmasında ve mesajın etkili olmasında sanatın önemli olduğu ifade edilmektedir. Bir katılımcı “*1-Kitleselleşme, 2-Dayanışma, bu ikisi için sanat olmazsa olmaz. İşyerindeki anlatamadığı sorunları piknikte anlatabilir işçi. Bireysel yakınlaşma ve dayanışma, işçi ve sendika ile sağlanır*” demektedir. Katılımcının bu düşüncesini “*direnış tam düşecekken; bir konser, bir söyleşi, bir sanatsal vuruş, bir sibirli dokunuş tekrardan diriltmiştir*” söylemiyle bir başka katılımcı desteklemektedir. Aktif direnişlerin yanında, eğitimlerde de “*işçinin ruhuna dokunmak*” ve verilen mesajın etkili şekilde aktarımı için sanatın önemli olduğu şöyle aktarılmıştır: “*Sendikaların sanatı entelektüel bir faaliyet olarak değil, yaşam tarzı olarak ve ürettikleri mücadeleyi biçimlendirme, aktarma, anlatma, çoğaltma, yaşama çağırma olarak almaları gerekir*”.

Son olarak, sanatın emek mücadelesine katkısına değinilmiştir. “*Sanat insan olmakla bir şey; aynı zamanda sınıf bilincini besleyecek bir şey; hayatın baskıları, kısıtlarına dair karşı koyma, çıkış yoludur*” diyen katılımcıya, bir başka katılımcı “*acılar artınca sanata*

³⁷ Katılımcı burada ders ve istirahat kelimeleri ile 1927 yılında gerçekleştirilen 1 Mayıs kutlamalarında tramvay işçilerinin söylediği 1 Mayıs marşına ve “Yaşasın sekiz saat iş, iş sekiz saat, uyku sekiz saat, sonra sekiz saat ders ve istirahat” sözlerine gönderme yapmaktadır.

ihtiyaç da artar” diyerek eklemeye yapmıştır. Tabii burada sanatın kendisine de vurgu yapılmaktadır: “*Sanatın kendisi de önemli. İşçi sınıfı mücadelesini ileriye taşıyan eserler olmaz lâzım. Bu eserlerin de üyeler tarafından okunması, izlenmesi, dinlenmesi lâzım*”. Bir katılımcı, “*Picasso, Bertolt Brecht, Fakir Bayburt, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Sabahaddin Ali, Ahmet Arif gibi en önemli sanatçılar işçi sınıfına baklarını teslim etmiştir [...] Yaşar Nezihe, Sennur Sezer, Şükran Ketenci, Atilla Özşeker kalemlerini emekten yana esirgemiyorlar*” demiş ve şunu eklemiştir: “*Sanatla ölümsüz olunabilir. Sendika ve sanat dayanışmalı!*”

Katılımcılar kurumlarında sanatsal faaliyet yapılmasına dair tartışma yapılmadığı/az yapıldığı veya uygulamaya geçirilemediğini ifade etmektedir. Genellikle uzmanlardan gelen bu taleplerin finansal gerekçelerle hayata geçirilmediği aktarılmaktadır. Bir diğer olumsuz neden, “*sorunlar fazlaştığı için yanlış değerlendirme yapıp sanat[ın] eğlence olarak*” görülmesi şeklinde ifade edilmektedir. Katılımcılara göre sanatın “*çiktularını bemen gözlemlemek zor*”, sendikalardaki “*çok sert, gergin süreçler*” sanatın tâli görülmesine neden olmaktadır. Son olarak, sendikalardaki uzman ve yöneticilerin sanata bakışındaki eksiklikler de aktarılmaktadır.

Katılımcıların ortaklaştığı bir başka konu, üyelerin sendikalardan sanatsal faaliyet yapmaları konusunda talepkâr olmamalarıdır. Bir katılımcı aşağıdaki ifadeyi kullanmıştır:

Üye böyle bir ihtiyacı olduğunu bilmiyor; çünkü daha önce görmemiş, ona verilmemiş, o kültür yok. İnce sanat şeker gibi değil. Ağza alındığında güzel bir şey olduğu ilk seferde anlaşılmıyor. Sanatı yavaş yavaş almak lâzım.

Bir başka katılımcı “*işçi önce karnımı doyur, sonra sanata bakarım diyecek*” şeklinde eklemeye yapmıştır.

Sendikalardan sanatsal faaliyetler düzenlemesini talep eden üyelerin ise genelde kadın ve genç işçiler arasından çıktığı söylenmektedir. Gençler ve kadınların sendikadan sosyal ve sanatsal etkinlikler düzenlenmesi, sendika içi eğitim tarzının değişmesi gibi beklentilerinin olduğu aktarılmaktadır. Bu beklenti kuşkusuz kadın-erkek, mavi-beyaz yakalı, nitelikli-niteliksiz işgücünde meydana gelen değişimlerle ilgilidir. Bu değişimlerin sendikal örgütlenme stratejilerinde yansımaları bulması ve daha kapsamlı bir endüstri ilişkileri yaklaşımı, alan yazını açısından da önem taşımaktadır. Yalnızca toplu pazarlık gibi kolektif beklentilere yönelik faaliyet yürüten geleneksel sendikal anlayıştan, yeni örgütlenme stratejileri çerçevesinde emek piyasalarının ve sınıf katmanlarının değişimini ve kendi içindeki farklılıklarını içeren politikalara ve faaliyetlere geçilmesine ihtiyaç duyulduğu açıkça görülmektedir.

Katılımcılara sendikaların sanatsal etkinlikler düzenlemesinin üye işçiler, sendikal faaliyet ve emek hareketi üzerine etkileri sorulmuştur. Aşağıda, verilen cevaplar öncelik sırası olmadan sunulmaktadır.³⁸

³⁸ Saha görüşmeleri neticesinde derlenen bu ifadelerin bir bölümü katılımcılara ait olmakla birlikte, katılımcıların tekrar eden benzer ifadeleri araştırmacılar tarafından gruplandırılarak ortak temalara dönüştürülmüştür.

Sendikaların sanatsal faaliyetlerinin üye işçiler üzerindeki etkisi

- İşçinin ve ailesinin sinema/tiyatro vb. sanat dallarıyla tanışmasını sağlar.
- İşçiler hangi sanatın nasıl/nerede tüketilmesi gerektiğine dair bilgiyi kazanır.
- İşçinin sanatçılarla tanışmasına aracılık eder.
- İşçinin daha önce gitmediği kentin popüler mekânlarıyla tanışmasını sağlar.
- İşçinin sanatsal yönünün ortaya çıkması ve sanat üretmesine yardımcı olur.
- İşçi kendisini geliştirir, öğrendiğini sonraki nesillere aktarır.
- İşçinin birey olması yolunda katkı sağlar.
- İşçinin öz benlik inşasında etkili olur, özgüvenini artırır.
- İşçinin geniş bir perspektiften hayata bakmasını sağlar.
- İşçinin entelektüel dünyasına katkı yapar.
- İşçinin dünyayı algılama ve keyif almasını biçimlendirir.
- İşçinin psikolojisine iyi gelir.
- İşçinin dinlenmesine yardımcı olur.
- Keyifli zaman geçirmek için etkili bir araçtır.
- İşçi ailelerinin iklimi değişir.
- Sanatçının ne yaptığını düşünen işçinin empati duygusu gelişir.
- İşçiler beraber iş yapmış olur, aradaki görünür ve görünmez bariyerler kalkar.
- Diğer insanlarla iletişim kurabilmeye katkı sağlar.
- İşçi için motivasyon kaynağıdır.
- İşçilerin farklı konuları düşünmesi ve birbirleriyle tartışmasına vesile olur.
- Zihinsel dünyayı genişletir, sorgulayıcı ve eleştirel bakış açısını geliştirir.
- İşçiye verilmek istenilen mesaj daha etkili ve kolay aktarılır.

Sendikaların sanatsal faaliyetlerinin sendikal faaliyet üzerine etkisi

- Sendikalar güçlenir.
- Verilmek istenilen mesajlar yumuşak şekilde aktarılır.
- Sendika daha incelikli, insancıl hale gelir.
- Sendika bu faaliyetlerle sanatı beslediği gibi, kendisi de sanattan beslenmiş olur.
- Sendikalara karşı kaybolan güven yeniden tesis edilir.
- Değişen ve farklı şeyler talep eden üyelere ulaşılır.
- Temsilcilere örgütlenme çalışmalarında özgüven, sosyal açıdan yetenek katar.

- İşçilerin bir araya gelmesine, tanışmasına, örgütlenmesine vesile olur.
- İşçinin sendika ile ilk temasının etkili olmasını sağlar.
- Üyelerle bir araya gelmek için renkli bir bahane yaratılmış olur.
- Eğitimlerde etkili bir araç olur.
- Üyelerin bilinçlenmesi, bilgilenmesi sağlanır.
- Tam olarak anlatılamamış konular anlatılır.
- Konuşulan dil ortaklaşır.
- İşçi ve sendika bağı güçlenir.
- Sendika, işçinin müşteri olduğu bir yer değil, aidiyet hissettiği bir yapı haline gelir.
- İşçi aktif üye haline gelir.
- Sendikanın kamuoyu ile iletişime geçmesi sağlanır.
- Sendikanın kamuoyuna tanıtımı yapılmış olur.
- Sendikalı işçi sayısı artar.

Sendikaların sanatsal faaliyetlerinin emek hareketi üzerine etkisi

- Emek hareketinin niteliği gelişir.
- Barışçıl çözümler için önemli bir araçtır.
- Demokratik çözüm üretmek mümkün hale gelir.
- Uygur insan olma, aydınlanma gibi kavramlar aktarılır.
- Sendikanın işçinin öz örgütü olduğu ortaya konulur.
- İşçi, farklı işçilerin hikâyelerini öğrenir/tanışır.
- İşçi hem kendi hem de diğer sınıflar hakkında bilgilenir.
- Emek hareketinin hatırlanması sağlanır.
- Emek hareketinin aktarılması sağlanır.
- Benzerlikler/farklılıklar ortaya çıkar.
- Konuşulan dil ortaklaşır.
- Dayanışma anlatılır.
- Tam olarak anlatılamamış konular anlatılır.
- Emek hareketinin kamuoyu ile buluşmasını sağlar.
- İşçi eylemlerinde, eylemin güçlenmesine katkı yapar.
- Sanat eserleri ve toplum arasındaki ikili etki emekten yana devam eder.
- Sanatçıların dikkati emeğe çekilir.
- Sanat elitlerin elinden alınıp halkçı bir anlam kazanır.

Bu üç alandaki etkiler, detaylı biçimde incelenebilmesi için ayrı ayrı ele alınmış olsalar da, aslında birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedirler. Sendikaların sanatsal faaliyetlerinin üye işçiler üzerindeki etkilerine verilen yanıtların ise bireyden

toplumsal düzleme kadar oldukça geniş bir yelpazede cevaplandığı görülmektedir. Bireylerin toplumsal sınıf yapılarından bağımsız ele alınmaları mümkün olmadığı gibi, sınıf kültüründen bağımsız tikel özneler olarak değerlendirilemeyecekleri de görülmektedir. Sanatsal etkinliklerin de bu kapsamda oldukça önem kazandığı açığa çıkmaktadır. Verilen yanıtlardan anlaşılıyor ki, sanata duyulan ihtiyaç insan olmanın doğal sonucu olarak algılanmaktadır. Sanat, kişilerin bireysel gelişimine katkıda bulunduğu gibi, onların toplumsal ilişkilerini de güçlendirmektedir.

Sendikaların sanatsal etkinlikler düzenlemesinin sendikalara olan etkisi sorusuna yine oldukça geniş çerçeveden yanıtlar verildiği görülmektedir. Bu cevaplardan yola çıkarak, sanatsal etkinliklerin sendikanın işçi örgütü olarak bir kültür oluşturmasına, bu etkinlikler aracılığıyla üyeleriyle ilişkilerinin güçlenmesine ve dolayısıyla sendikal bağlılığın artmasına, işçilerin aktif üyelere dönüşmelerine, sınıf bilincinin oluşumuna katkı sağlayan ve dolayısıyla sınıf kapasitesini arttıran etkileri olduğu ifade edilebilir.

Söz konusu sanatsal etkinliklerin emek hareketine etkisi konusunda ise cevapların önemli bir kısmı ortak bir sınıf kültürünün inşası bakımından öne çıkmaktadır. Emek hareketinin gücü ise elbette bu ortak kültürün inşasıyla dolaysız bir ilişki içindedir. “[İ]şçiler birlikte türkü söyleyemiyorsa birlikte mücadele de edemez” diyen katılımcı, sözleriyle bu ilişkiyi çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Bu haliyle sanat sendikal bir etkinlik olarak üyesi olan işçileri bireysel olarak güçlendirmekte, sendikanın üyesi dışındaki diğer toplumsal kesimlerle bağ kurmasını sağlamakta, üyelerinin sendikaya bağlılığını, sınıf bilincini ve nihayetinde sınıf kapasitesini artırmaktadır.

Sendikaların Sanatsal Etkinliklere Yaklaşımında Dünden Bugüne Değişimler

Tarihsel süreçte sendikaların/konfederasyonların sanatsal etkinliklerle ilgili tutumlarında, bu etkinlikleri düzenleme eğilimlerinde bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı sorulduğunda, katılımcıların büyük bölümü önemli değişimlerin yaşandığını ve temel olarak günümüzde gelinen süreçte geriye doğru bir gidişin söz konusu olduğu vurgulamaktadır. Sendikaların/konfederasyonların sanatsal faaliyetlerle ilgili tutumlarında ve faaliyetlerindeki geriye gidişin nedenleri sorulduğunda; katılımcılar ekonomik güçlükler, neoliberalizm, 12 Eylül sonrası ekonomik, toplumsal, siyasî iklim ve sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin yaşanan değişimler ile emek hareketinin güç kaybetmesi ve genel toplumsal-kültürel değişimlere vurgu yapmaktadır.

Katılımcıların önemli bir bölümü, bu değişimin yaşandığı tarihsel bir kırılma süreci olarak 12 Eylül’ü işaret etmektedir. Katılımcılara göre, 12 Eylül öncesi sınıf hareketinin ve toplumsal hareketlerin daha güçlü olması, sendikalar ve sanatçıların daha yakın ve dayanışma halinde olmasını sağlamaktadır. Güçlü sendikal hareketin yanı sıra, sanatçıların da bu dönemde sendikalarda örgütlendiği ve sınıf hareketinin bir parçası olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu dönemde sanatçıların özellikle 1

Mayıs gibi kitlesel işçi eylemlerine katılmalarının sınıf hareketine ciddi biçimde etki ettiği ayrıca vurgulanmaktadır. Sendikal hareketin bugüne kıyasla daha bağımsız olmasının ve toplumsal olarak farklı politik unsurların her alanda daha güçlü olmalarının da, diğer bir belirleyen olarak altı çizilmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı, bugün sendikaların var olma mücadelesi verdikleri koşullarda sanatsal faaliyetlerden uzaklaştıklarını dile getirmektedir. Katılımcıların bir bölümü, bugün sendikaların yalnızca sanatsal faaliyetlere ilişkin bir gerileme yaşamadığını, aynı zamanda kendi aslı görevlerini yerine getirmekte, emek gündemini sarsan kimi gelişmelere karşı aksiyon almakta güçlük çektiğini dile getirmektedir. Dolayısıyla sendikal hareketin güçlü olduğu dönemlerde sanatsal faaliyetlerin arttığı, toplumun diğer kesimleri gibi sanatçıların da emek hareketine daha yakınlaştığı ve iki toplumsal unsurun dayanışmasının güçlendiği açığa çıkmaktadır. Sendikal hareketin güç kaybettiği ve sanatla bağlarının zayıfladığı günümüz gerçekliğinin ise genel toplumsal koşullardan bağımsız ele alınamayacağı belirtilmektedir. Bir katılımcı bu düşüncesini şöyle aktarmaktadır:

Özgürlük ortamı kısıtlandı. Yani grev yapamıyor, direniş yapamıyor, toplantılar yapamıyor. Yani ülkemizde festivaller erteleniyor, dinletiler erteleniyor. Konserler belli saatlerle sınırlandırılıyor. "Benim istediğim şarkıyı bilmiyorsun" diye sanatçılar öldürülüyor. Yani bunları da göz ardı edemeyiz. Bunlar insanı sindiren, korkutan gerçekler. Oysa sanatçı korkmaz, sanatçı muhaliftir.

Katılımcıların, geçmişten günümüze gelinen süreçte sendikaların sanata ilişkin tutumlarındaki değişimi ve sanatsal faaliyetler düzenleme eğilimlerindeki gerilemeyi birbiriyle ilişkili çeşitli süreçlerle açıkladıkları görülmektedir. Bu süreçlerden birincisi toplumsal düzeyde kültürel olarak bir çoraklaşma yaşanması, ikincisi toplumsal olarak özgürlük ortamının kısıtlanması, üçüncüsü hem işçilerin hem de sendikaların ekonomik olarak güçlüklerle mücadele etmek zorunda kalması ve dördüncüsü sınıf hareketinin dolayısıyla sendikaların güç kaybetmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların küçük bir kısmı, sendikaların sanatsal faaliyetlerine ilişkin olarak geçmişten günümüze bir değişim yaşanmadığını ya da günümüzde durumun daha iyi olduğunu düşündüklerini ifade etmektedir.

Sonuç

Çalışmamız, Türkiye'de birçok işçi sendikasının zaman içerisinde sanat bağlantılı değişik etkinlikleri olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, bu etkinliklerin hem yetersiz olduğu hem de daha çok edilgen biçimlerde gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca, sanatsal etkinlikler gerçekleştiren sendikalar sayıca çok azdır. Bu saptamalarımız ışığında, sendikaların sanatsal etkinliklerinin nicel olarak artırılıp, edilgen biçimlerden etken ve üyelerin daha çok katılımını sağlayacak biçimlere dönüştürülmesinde fayda vardır. Bunu gerçekleştirmenin önkoşulu, öncelikle

sendikal camiada sanatsal etkinliklerin faydasına inanılmasıdır. Şüphesiz bu konuda öncelikle sendika yöneticilerine görev düşmektedir. Ancak yöneticilerin farkındalığı ve bu doğrultuda alacakları kararlarla, bu etkinliklerin yaygınlaşması sağlanabilecektir. Diğer taraftan, birçok sendikanın istihdam ettiği sendika uzmanlarına da önce yöneticileri ikna ve daha sonra da bu etkinliklerin plânlanması konusunda görevler düşmektedir. Bugüne kadar sendikalarda esas olarak uzmanlık alanları sanatsal konular olmayan kişiler tarafından yürütülen faaliyetlerin daha sağlıklı biçimde yürütülebilmesi için, bu etkinliklerle ilgili birimlerin oluşturulması ve buralarda uzman kişilerin istihdam edilmesi de yararlı olacaktır. Böylece kişisellikten kurumsallaşmaya geçiş söz konusu olabilecektir. Tüm bunlar ise sendikaların bu faaliyetlere daha çok maddi kaynak ayırmasını zorunlu kılmaktadır. Ülkemizde sendikaların izlenen ekonomik politikalar ve içinde buldukları hukukî/fiilî sınırlamalar çerçevesinde güç kaybettikleri, maddî olarak zayıfladıkları bir dönemde bunları gerçekleştirmek ise çok güçtür ve ancak sınırlı sayıda büyük ve güçlü sendika açısından mümkündür. Diğer taraftan, sendikaları kuşatan toplumsal koşullar da sanatsal etkinliklerin özgür biçimde yapılması üzerinde sınırlandırıcı etkiler yapabilecektir. Sendikaların zor koşullar altında faaliyetlerini sürdürdükleri bir dönemde, sendika yönetimlerinin önündeki acil sorunların, sanatsal etkinlikleri arka sıralara itmesi de büyük olasılıktır. Ancak, tüm bu olumsuz koşullara rağmen Türk sendikacılık hareketinin sanatsal etkinlikleri gündeminde tutması ve koşulların daha uygun olduğu dönemlerde de bu etkinliklere gerek nicel, gerekse nitel açıdan daha büyük önem vermesi arzu edilir. Belirttiğimiz tüm süreçlerde, konfederasyonların kendilerine bağlı sendikaları bu doğrultuda teşvik etmesi ve sağlayacağı olanaklarla desteklemesi de, kuşkusuz olumlu etkiler yapacaktır. “Türkiye’de Sendikalar ve Sanat: Açmazlar ve Olanaklar” başlıklı çalışmamızın bulguları, tüm bu süreçlerde atılabilecek adımlara ışık tutacak niteliktedir. Çalışmamızın bir taraftan sendikal camiaya bu açıdan faydalı olmasını, diğer taraftan da bu alanda yeni çalışmaların yapılmasına yol açmasını diliyoruz.

Extended Summary

Art has two basic functions in social life in the most general terms. The first is to reflect social life and its problems, and the second is to create social awareness. Every branch of art has this dual function, similarly to working life and labour issues. From the historical process to the present, issues such as the birth, development, struggle of the working class, the acquisition of the rights to organize, collective bargaining and strike have found their reflection in works of art as well as academic studies. On the other hand, art, with its aesthetic values, has the potential to appeal to the mental and emotional aspects of people, and creates an awareness and consciousness about working life and labour, and affects the masses in this direction. Considering all these qualities, art adds strength to social struggles and the struggle of the working class itself by influencing the society, public opinion and decision makers. This situation reveals the benefits of artistic activities of trade unions.

Based on this reality, in this study, the trade union-art relationship in Turkey is discussed together with its change in the historical process and the extent to which the unions give place to artistic activities and the effects of these activities on the union movement and member workers are examined. Qualitative data collection techniques such as observation, documents, pictures, and primarily in-depth interviews were used in the study, in which the qualitative research technique was used. In-depth interviews were conducted with the help of a semi-structured questionnaire with a total of 31 participants constituting the purposive sample in the field research, who are/were involved in trade unions as trade union experts and union managers. In addition to the archive research, the narratives of the participants made a great contribution in the collection of documents, and these two data collection processes significantly supported each other. The findings of the research suggest that the importance of art as a field of activity for trade unions in Turkey has not been sufficiently recognized. This situation is undoubtedly related to some concrete conditions. Trade unions in Turkey have to struggle with a series of economic, legal and social problems. Under these unfavorable conditions, it is difficult for them to allocate enough time and opportunities to the arts. The limited activities that they can organize remain within a passive framework of watching rather than ensuring the active participation of their members. The most common activities are concerts, poetry readings, watching movies or theater plays. In terms of their subject matter, these activities are generally related to the labour movement, either directly or indirectly.

When the artistic activities of trade unions are evaluated at the confederation level, it is seen that DİSK is the most active confederation. From 1967, when it was founded, until 1980, when its activities were suspended, a wide range of artistic activities such as theater awards, documentary filming, collaborations with various art associations, May 1st poster competitions, support for the shooting of films related to union activities, photography and poster exhibitions, concerts and theater performances, choirs and folk dances were organized. The establishment of art-specific units such as the DİSK Photo Film Center in 1976 and the DİSK Education and Culture Center (DKM) in 1979 are important steps in terms of both contributing to the active production of art and institutionalizing trade union activities. It is seen that Türk-İş is limited to activities such as photography contests, exhibitions and concerts. When Hak-İş is examined, events such as a short film competition, labour-themed photography competition, exhibition, marbling training, and concerts have been encountered since 2012.

Among the labour unions included in the field sample, there are only two unions, namely Genel-İş Union and Petrol-İş, where artistic activities are prominent. Both unions carry out both productive and passive activities such as watching in their activities covering various branches of art. The International Workers' Film Festival, which has been held every year since 2006, is one of the original artistic events in which many unions, together with various NGOs,

associations, professional organizations and municipalities are among the organizing and supporting institutions.

While trade unions/confederations in Turkey carry out various artistic activities from past to present, it is emphasized by the participants that the most important problem is the failures in ensuring the continuity of these activities. The majority of the participants stated that the lack of demand for artistic activities from member workers, the lack of awareness that art is a necessity, and the priority of economic demands were effective. On the other hand, it is pointed out that demands may vary according to different class strata and demographic characteristics. This clearly shows that there is a need to shift from the traditional understanding of trade unions as operating solely for collective expectations such as collective bargaining, to policies and activities that include the change of labour markets and class strata and their differences within the framework of new organizing strategies. One of the main reasons for the failure of unions to ensure the continuity of artistic activities is that such activities remain the personal initiatives of union experts and managers, and do not become part of the union's institutional identity. Artistic activities carried out through personal initiatives are often interrupted, especially after changes in management. It is quite clear that there is a need for institutionalization regarding the subject. However, as a result of the field research, it is seen that trade unions, with a few exceptions, do not have art-specific units.

The findings on the effects of artistic activities on trade unions, member workers and the labour movement are of particular importance. In addition to contributing to the individual development of member workers, art also strengthens their social relations. It is also revealed that through artistic activities unions contribute to the formation of a culture as a workers' organization, increasing union loyalty, transforming workers into active members and the formation of class consciousness. The effects on the labour movement in general stand out in terms of the construction of class culture.

Most of the participants draw attention to the fact that there has been a break that involves going backwards, in the artistic activities of the unions due to a number of reasons such as the increasing economic difficulties compared to the past, neoliberal practices, the economic, social and political climate after September 12, and the loss of power of the labour movement as a result of the changes in union rights and freedoms. In this context, field findings reveal four basic dimensions; the first is cultural barrenness at the social level, the second is the restriction of the social freedom environment, the third is that both workers and unions have to struggle with economic difficulties, and fourth is the loss of power of the class movement and thus the unions.

Within the framework of the research findings, when artistic activities are considered within the scope of union activities, it is seen that they have the potential to make a wide range of individual, class and social contributions to

member workers, unions and the general labour movement. Considering its contribution to individuals, the labour movement and social struggles, it is clear that unions in Turkey need to strengthen their relatively weak relationship with artistic activities.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Çalışma ve Toplum Dergisi için üç yazar tarafından “Türkiye'de Sendikalar ve Sanat: Açmazlar ve Olanaklar” başlığı altında hazırlanan makale, her bir araştırmacının çalışmanın tümü itibariyle eşit ölçüde katkısıyla yazılmıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Özgün bilgi ve deneyimleriyle çalışmanın saha araştırması bölümünün gerçekleştirilmesini mümkün kılan 31 katılımcıya ve bu bölümü okuyarak değerlendirmeleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. İlkey Savcı, Prof. Dr. Aziz Çelik ve Prof. Dr. Metin Özuğurlu'ya teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Çıkar Çatışması Beyanı

Her üç yazar da, makalenin içeriği veya hazırlanış süreciyle ilgili herhangi bir kurum, kuruluş veya birey ile bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. Buna ek olarak yazarlar arasında bir çıkar çatışması bulunmadığını da her üç yazar beyan eder.

KAYNAKÇA:

- Akduman, Erdoğan (2016); *Üç Devrimci Tiyatro Bir Meddah*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Berry, Mark (2014); *After Wagner – Histories of Modernist Music Drama from Parsifal to Nono*, Boydell Press.
- Black, Lawrence Edward Ian (2021); “Radical Chic?: Centre 42, the Roundhouse and how culture countered Wesker in the 1960s”, *Arnold Wesker – Fragments and Visions*, Anne Etienne, Graham Saunders (Editörler), Intellect Publishers: 23-41.
- Borio, Gianmario (2013) Music as plea for political action: the presence of musicians in Italian protest movements around 1968, *Music and Protest in 1968*, Beate Kutschke, Barley Norton (Editörler), Cambridge University Press: 29-45.
- Coyle, Bertie (2023); Poetry on the Shop Floor, <https://tribunemag.co.uk/2023/02/centre-42-arnold-wesker-working-class-arts-trade-union-history-roundhouse> (Erişim tarihi: 11 Ağustos 2023).
- Creswell, J. M. (2016); *Nitel Araştırma Yöntemleri* (3. edisyon). Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Cumhuriyet*, DİSK Korosu Yeniden, 10.11.2017.
- DİSK Tarihi* (2020) 1. Cilt, 1967-1975: *Kuruluş-Direniş-Varoluş*, Aziz Çelik (Editör), DİSK Yayınları, İstanbul.
- DİSK Tarihi* (2022) 2. Cilt, 1975-1980: *Dayanışma-Direniş-Umut*, Editör: Aziz Çelik (Editör), DİSK Yayınları, İstanbul.
- Galton, Bridget (2016); *Pink Floyd, Hendrix, Led Zeppelin: documentary celebrates 50 years of the Roundhouse*, <https://www.hamhigh.co.uk/things-to-do/21364649.pink-floyd-hendrix-led-zeppelin-documentary-celebrates-50-years-roundhouse/>, 7 Ekim 2016. (Erişim tarihi: 11 Ağustos 2023).
- Jones, Steve (2008); “Music and the Labor Movement”, *Labor History Month*, Volume CVIII, Sayı: 5, Mayıs.
- Kahraman, Özge (2019); 1987 Kazlıçeşme Deri İşçilerinin Grev Öyküsü, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 63, 2019/4: 2611-2638.
- Makal, Ahmet (2016); “İnsan Hakları/Sosyal İnsan Hakları ve Sanat”, *Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu VIII, Bildiriler Kitabı*, DİSK Yayınları, İstanbul, Aralık: 37-57.
- Makal, Ahmet (2018); “İnsan Hakları / Sosyal İnsan Hakları, Sosyal Mücadeleler ve Müzik”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 57 “15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı”, Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal, 2018/2: 579-615.
- Makal, Ahmet (2020); “Emek-Sanat İlişkileri ve Türkiye’de Sosyal Politika Eğitiminde Sanatın Yerine İlişkin Özgün Bir Eğitim Deneyimi”, *Emek Araştırma Dergisi*, Haziran 2020/1: 1-25.
- Morgan, Michael L. (1999); “The Music of Labor: From Movement to Culture”, *Legal Studies Forum*, Vol. 23, Sayı: 1-2: 211-234.
- Önsal, Naci (2015); *Karikatür Notları 1*, Türk Metal Sendikası Yayını, Ankara.
- Önsal, Naci (2017); *Karikatür Notları 2*, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayını, Ankara.

- Önsal, Naci (2018); *Karikatür Notları 3*, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayını, Ankara.
- Önsal, Naci (2020); *Karikatür Notları 4*, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayını, Ankara.
- Sertlek, T. (2015); “Sınıf Bilincinin Oluşumunda Bir Sinema Deneyimi: Maden Filmi”, *İşçi Filmleri, Öteki “Sinemalar”*, F. Başaran (Derleyen), Yordam Kitap, İstanbul: 241-248.
- Soner, Ahmet (Hazırlayan) (2009); *İşçi Öyküleri - 2003 Yılı Abdullab Baştürk İşçi Öyküleri Yarışmasına Katılan Öykülerden Seçmeler*, Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Türk Metal Sendikası (2019);
<http://www.turkmetal.org.tr/faaliyetler/etkinlikler/205097> (Erişim tarihi: 27 Kasım 2022).
- Uçarol, Tuncer (Hazırlayan) (2005); *İşçi Öyküleri 2004*, Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Uçarol, Tuncer (Hazırlayan) (2006); *İşçi Öyküleri – Timsabın Ağzındaki Usta*, Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Uçarol, Tuncer (Hazırlayan) (2007); *İşçi Öyküleri – Çocuk İşçiler*, Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Uçarol, Tuncer (Hazırlayan) (2007); *İşçi Öyküleri – Kadın İşçiler*, Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Uçarol, Tuncer (Hazırlayan) (2008); *Hüzün Dolu İşçi Öyküleri*, Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Uçarol, Tuncer (Hazırlayan) (2009); *Sonu Mutlu Biten İşçi Öyküleri*, Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Uluslararası İşçi Filmleri Festivali, iff.org.tr; “Arşiv/Kataloglar”,
<https://www.iff.org.tr/kataloglar> (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2023).
- Uluslararası İşçi Filmleri Festivali, iff.org.tr; “Tarihçe”,
<https://www.iff.org.tr/tarihce> (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2023).
- Wesker, Arnold (1960); Trade Unions and the Arts, *New Left Review*, No. 5, September-October.

